

Cover Page



Universiteit Leiden



The handle <http://hdl.handle.net/1887/20034> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Meij, C.O. (Otto) van der

Title: Tussen Oranje en Spanje : de leefwereld van Bredase regenten 1550-1700

Issue Date: 2012-10-25

DEEL 2

Personen en netwerken

Hoofdstuk 7

Eersteklas ambtenaren, tweederangs regenten

De stedelijke elite te Breda bestond tot halverwege de zestiende eeuw uit een combinatie van Nassause hofadel en vooraanstaande Brabantse families, al dan niet van adel. In de loop van de tijd had zich hier een amalgame elite gevormd van adel en patriciaat met een deels Duitse, deels Gelderse en deels Brabants-Hollandse oorsprong.¹ In en rond Breda was zodoende een hele kring van families ontstaan van lage adel (ook wel aangeduid als ‘jonkers’), die generaties lang functies in het bestuur van de Baronie of in de hofhouding bekleedden. Hiertoe behoorden onder meer de families Renesse van Elderen, Oyenbrugge, Assendelft, De Mol en Maschereel.² In de loop van de zestiende eeuw kwamen hier nog enkele families bij als Van Brecht en Van Lier. De Bredase elite werd in de late Middeleeuwen daarom hoofdzakelijk gedomineerd door vreemde edellieden, hovelingen en ambtenaren in plaats van door eigen burgers.

Tegelijkertijd schiep het hof en speciaal de Nassause raad- en rekenkamer kansen voor enkele lokale families die niet van adel waren om op te klimmen in de plaatselijke sociale hiërarchie. Zodoende ontstond in de eerste helft van de zestiende eeuw naar Frans voorbeeld een inheemse ambtelijke elite, onder andere bestaande uit mr. Claes Vierling (griffier van de rekenkamer en raadsheer), mr. Jan van Hoilten en mr. Adriaan Clinker (beide langdurig schepen), Hendrik Montens (raadsheer) en mr. Laurens Dublioul (hoge geestelijke). Onderlinge banden binnen deze groep blijkt bijvoorbeeld uit het huwelijk van de weduwe van Claes Vierling, Wilhelmina van de Vliet, met mr. Michiel Piggen (eveneens griffier van de rekenkamer en raadsheer). Tot een hecht patriciaat van families, die op basis van hun vooraanstaande economische positie in de stad de lakens uitdeelden, leidde dit alles echter niet. De elites opereerden juist vrij sterk gescheiden van elkaar.

Rangen en standen

Sociale ordening

Het Bredase patriciaat was qua opbouw van begin af aan een geheel andere dan die in de meeste steden der Noordelijke Nederlanden, waar al in de zestiende eeuw de

¹ Van Hooydonk, *Bredase elite tussen 1350 en 1550*. Deze studie geeft louter een chronologisch overzicht van persoonsgegevens en biedt geen nadere analyse.

² Vetter, *Aan het hof van Willem van Oranje*, 36.

economische bovenlaag het voortouw nam en zich deels tot regentenpatriciaat omvormde.³ In Breda was er in dat opzicht veel eerder sprake van een hofadel. Daarnaast was de plaatselijke schepenbank er, in zowel bestuurlijk als politiek opzicht, duidelijk ondergeschikt aan de raad-en rekenkamer van de baron. In de tweede helft van de zestiende eeuw zou een handvol lokale families door de meer frequente verplaatsing van het Oranjehof naar Brussel en Antwerpen vanwege de Opstand wel prominenter worden in de Bredase schepenbank. Families als Montens, Piggen, Buysen en Van de Corput hadden hun carrière hoofdzakelijk te danken aan de positie van Breda als residentiestad van de Nassaus: voor hen betekende patronage de belangrijkste sociale entree.

Naast het teruglopend belang van Breda als residentiestad hielp tevens een andere factor in het creëren van meer ruimte voor de eigen burgerij. De stad had zich onder de Nassaus gestaag ontwikkeld tot een centrale marktplaats. Een toename van de bestuurlijke en juridische taken voor de regio zorgde er dan ook voor dat de magistraat in 1554 van acht naar tien personen werd uitgebreid. Al sinds de veertiende eeuw waren schepenen in Breda desondanks veel minder een afspiegeling van de plaatselijke burgerij: zij dienden dan ook in de eerste plaats hoofdzakelijk als vertegenwoordigers van het heerlijk gezag te worden beschouwd.⁴ Nog aan het begin van de zestiende eeuw zat notabene Hendrik van Nassau, een zoon van een bastaardzoon van graaf Jan IV van Nassau, als schepen in het stadsbestuur.⁵ Dit alles had belangrijke consequenties voor de ontwikkeling van het stedelijk patriciaat te Breda: het schepenenambt was er binnen de (hof)bureaucratie van ondergeschikt belang, terwijl de maatschappelijke elite een geheel andere was dan in de meeste steden het geval was.

De vraag lijkt daarmee gerechtvaardigd of en in hoeverre Breda wel een patriciaat heeft gekend. In de literatuur heeft de term patriciaat steeds meer de betekenis van regentenfamilies gekregen: het is algemeen gangbaar geworden om de politieke elite van een stad, de schepenen c.q. de regenten, als patriciaat te omschrijven.⁶ De term regent dient strikt genomen eigenlijk alleen gereserveerd te worden voor de regerend politieke klasse, die via afvaardiging naar de gewestelijke Statenvergaderingen kans maakte op een verdere bestuurderscarrière: het plaatselijk schepenenambt dus als begin- en niet als eindpunt, zoals te Breda. Veel van het patriciaatsonderzoek is gebaseerd geweest op het zogeheten stedelijk vroedschapsmodel, waar een vaste groep patriciabelen valt te onderscheiden.

De elite van veel kleinere steden in de Republiek verschilde hiervan ten principale omdat het plaatselijk bestuur er anders was ingericht. In Breda werden jaarlijks nieuwe schepenen gekozen zonder dat hier een kerngroep, al dan niet in de vorm van een vroedschap, aan ten grondslag lag. Wegens het hoge mutatie ritme onder de schepenen hadden de regenten als groep bijgevolg ook minder macht en aanzien ten opzichte van andere groepen. Aangezien zij zich slechts in beperkte mate wisten te handhaven als oligarchie, omvat de term (burgerlijk) patriciaat mijns inziens meer dan alleen regenten. Zij behelst tevens de gevestigde families uit de gegoede burgerij, die niet noodzakelijkerwijs actief aan het stadsbestuur hoefden deel te nemen. In Breda bestond die groep grotendeels uit katholieken, wier rol na 1637 zich drastisch wijzigde. Deze aanscherping van de terminologie zet eveneens

³ Ik verwijs hierbij in eerste instantie naar diverse elitestudies over de stad Leiden van Brandt, De Kam, Lamet, Noordam en Prak.

⁴ Bosman e.a., *De Heerlijke Stad*, 10-11.

⁵ Van Hooydonk, *Bredase elite*, 106-107.

⁶ Prak, *Gezeten burgers*, Bijlage 9 (286-287).

vraagtekens bij de plaats van de Bredase regenten in het volgende, vaak gehanteerde model over de sociale ordening ten tijde van de Republiek.⁷

Tabel 7.1 Sociale stratificatieschaal

I	adel en burgerlijk patriciaat (regenten)
II	grote ondernemers en hoge ambtenaren
III	brede burgerij: kooplieden, academici
IV	middenstand: kleine zelfstandigen
V	loonafhankelijken
VI	dagloners en armen

Onderlinge verschillen in dit model zijn vooral gebaseerd op meetbare gegevens (hoofdzakelijk inkomen), aangevuld met eigentijdse percepties over status en prestige. Hierop vallen tenminste twee hoofdpunten van kritiek te leveren. Verhoudingen tussen groepen mensen in de samenleving op basis van hun vermogenspositie, zoals in bovenstaande tabel, vormt slechts één aspect van sociale stratificatie. Op straatniveau werd men bijvoorbeeld per wijk of buurt ingedeeld voor samenwerking bij de verdediging van de stad of voor verlening van kerkelijke assistentie. In de privé-omgang fungeerden er weer eigen familienetwerken, met daarnaast nog eventueel institutionele of instrumentele netwerken.

Tevens laat dit model weinig ruimte voor sociale mobiliteit en dat was nou juist een van de hoofdkenmerken van de Republiek. Het mogelijke standsverschil tussen een hoge-, brede- en lage burgerij hierbinnen en welke beroepen precies tot de middenstand dienen te worden gerekend, laat ik dan nog buiten beschouwing. Met betrekking tot de deelname aan de diverse bestuurscolleges van de stad werden reeds de bestaandesociale divisies onder de Bredase burgerij geconstateerd. De categorieën uit tabel 7.1 waren daarom beslist minder vastomlijnd dan ze lijken. Iemand's sociale positie in de samenleving was aan tal van verwantschappen gerelateerd, deels zichtbaar en deels onzichtbaar. Hoe kan anders worden verklaard dat de edelman Jasper van Lier in 1591 via zijn vrouw de hulp inriep van een lokale turfschipper, die vervolgens een jaar later voor het niet onaanzienlijke bedrag van meer dan duizend gulden hun huis De Zwaan op de Havermarkt kocht?⁸ Was Adriaan van Bergen de anonieme turfschipper gebleven die hij was dan was dit niet mogelijk geweest, maar nu stonden hem door de verovering van de stad met zijn schip (dat tot behoud werd opgekocht) plotseling middelen ter beschikking. Nieuwe allianties werden aldus gesmeed en oudere verbroken op basis van de dagelijkse omgang tussen verschillende groepen mensen.⁹

Voor Breda gelden daarnaast nog verdere complicaties vanwege de dubbele identiteit van de stad: behalve van oorsprong een heerlijke stad, later tevens een vestingstad in de generaliteitslanden. Het is niet zozeer dat deze stratificatieschaal in zijn

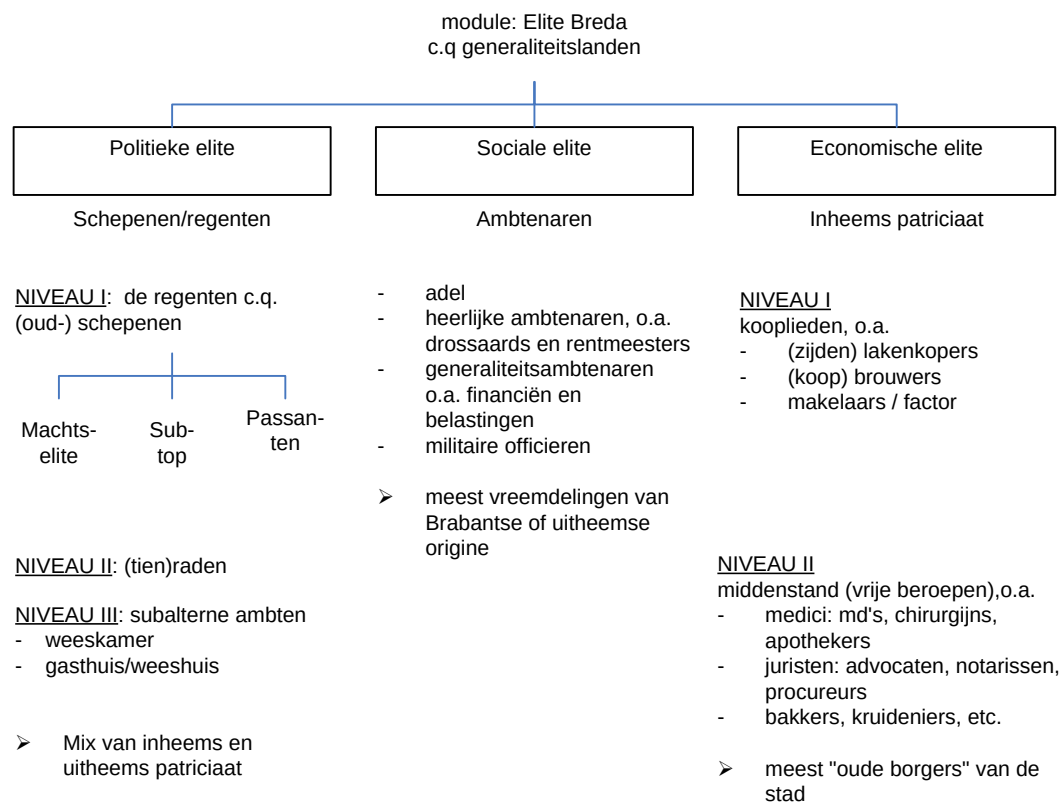
⁷ Zie uitgebreider: Renier, *De Noordnederlandse natie*; Roorda, *Partij en factie*, 37-59; Groenhuis, *De predikanten*, speciaal hoofdstuk II; Groenveld en Leeuwenberg, *De bruid in de schuit*, 171.

⁸ SAB, ORA inv.nr. 492, f. 37-v d.d. 25-02-1591; hij leende haar vijftig gulden waarmee haar man uit de gevangenis in Antwerpen kon worden vrijgekocht. Ibidem, f. 139-140 d.d. 20-09-1591: de uitstaande schuld om 'heuren man vuyte gevangenisse te helpen' was inmiddels opgelopen tot fl. 340.-. Als onderpand diende telkens het huis De Zwaan. Ibidem, inv.nr. 493, f. 176-177v d.d. 16-11-1592: verkoopakten à fl. 1.150.-.

⁹ Whyman, *Sociability and Power*, 17-23.

algemeenheid niet klopt, als wel dat de positie van Bredase regenten hierbinnen sterk afwijkt.¹⁰ Een en ander is geprobeerd in een module weer te geven.

Organogram samenstelling elites Breda



Gelijk andere steden, was het in de eerste plaats de eigen achtergrond die bepalend was voor de samenstelling van het patriciaat. Om de preciese plaats van de Bredase regenten als elite beter te leren kennen, dienen feitelijk per sociale categorie volgens tabel 7.1 te worden achterhaald in welke mate zij hierin configureren.

Adel

Over de Brabantse adel is relatief weinig bekend.¹¹ Edellieden hadden een voornaam rol gespeeld in de geschiedenis van het hertogdom en die van de stad. Breda was rond 1565 zelfs even het centrum van oppositie geweest van de adellijke liga met de vestiging van notabele migrés.¹² Met de verdwijning van het Oranjehof in de daaropvolgende jaren, verdween ook grotendeels de adel uit het straatbeeld.

¹⁰ Met betrekking tot de deelname aan de diverse bestuurscolleges in de stad vielen reeds de diverse sociaal-politieke divisies alleen al op basis daarvan te constateren; zie verder hoofdstuk vier.

¹¹ Janssens, 'De Zuidnederlandse adel' en De Win, 'De adel in het hertogdom Brabant'.

¹² Beenakker, *Breda in de eerste storm*, 45 e.v.

Echt belangrijke families in dienst van de prins van Oranje als Van Steeland verhuisden mee, eerst naar Delft en vervolgens naar Den Haag. Nazaten van schout Jan van Assendelft vonden eveneens hun domicilie in de nieuwe hofstad. Oude banden bleven desondanks bestaan vanwege familierelaties en bezitsvorming in stad en land van Breda, iets dat goed valt na te gaan aan de hand van de vestbrieven (transporten van onroerend goed) waar ook in de zeventiende eeuw nog veel adel in figureert. Met name de grote hofhuizen in de stad bleven lange tijd hun eigendom (naar wie ze ook waren vernoemd), maar deze werden verhuurd of later in de zeventiende eeuw alsnog verkocht. Ook de blijvende functie als heerlijke residentie speelde hierin een rol wegens de vele hoge gasten die nog met regelmaat werden ontvangen. Tegelijk werden personele banden gesmeed tussen het oude en nieuwe bestuurscentrum der Oranjes. Een Haagse notabele als Martin Snouckaert van Scharrenburg (1602-1641) die getrouwd was met de Zeeuwse Martina Joachimi, een dochter van de ambassadeur in Engeland, bezat op zijn beurt een huis in Breda.¹³

Edelen uit de regio werden maar beperkt betrokken bij het plaatselijk bestuur: voor hen waren in Breda oorspronkelijk hogere functies aan het hof weggelegd.¹⁴ Jonker Bernard van Etten was weliswaar een aantal keren schepen in de tweede helft van de zestiende eeuw, maar verspreid over vier decennia stelde dit weinig voor. Vooral gedurende de tweede landsheerlijke periode (1581-1590) werden enkele koningsgezinde Brabantse edelen in de magistraat benoemd: Geerit Ottens, Matthias van der Goes en Thibault de Cotereau.¹⁵ Hun komst diende mogelijk tevens als verhulling voor een gebrek aan keuze binnen het stedelijk patriciaat zelf. De drie adellijke regenten na 1590, hoewel slechts 1,8 % van het totaal, hadden daarentegen meer statuur: Willem de Hertoghe, heer van Orsmale en Stein; Johan van Hertsbeke, heer van Bruinisse en Botland en Johan van Aerssen, heer van Wernhout.

De eerste is een geval apart. Toen Willem de Hertoghe in Breda arriveerde, had hij reeds een aanzienlijke bestuurlijke carrière in de Zuidelijke Nederlanden achter de rug: hoogbaljuw van Nijvel, schepen van Mechelen en Brussel en lid van de Raad van State te Brussel.¹⁶ De familie De Hertoghe had zich in de zestiende eeuw al eerder in het Markiezaat onderscheiden met hoge bestuurlijke functies: hier was zelfs sprake geweest van een familieregering.¹⁷ Dit familiekapitaal werd verder onderhouden door huwelijken in de juiste sociale kringen. Zijn vader, mr. Jan, had reeds in 1540 het schepenenambt te Breda bekleed en was getrouwd met Anna Montens, een dochter van mr. Hendrik Montens de Oude, een belangrijk dienaar van René van Chalon in opeenvolgende hoge bestuurlijke functies.¹⁸

De familie Montens vormt in menig opzicht de sleutel tot de vorming van een inheemse politieke elite in de zestiende eeuw. Zij leverde eerst een aantal dienaren aan de raad-en rekenkamer en vervolgens aan de stad zelf. Willem de Hertoghe was aldus aan een van de belangrijkste plaatselijke families gelieerd, met Godevaart Montens als zijn zwager. Nochtans was De Hertoghe na 1590 in eerste instantie slechts kortstondig burgemeester van de stad, alvorens meteen te worden be-

¹³ SAB, ORA inv.nr. 533, f. 83v-84 d.d. 30-10-1643; f. 113-4 d.d. 26-02-1644. Vergelijk: Wijsenbeek, *Lange Voorhout*, 75 speciaal n.137 waar alleen sprake is van landerijenbezit.

¹⁴ Vergelijk 's-Hertogenbosch, waar sprake was van nauwe betrokkenheid tussen de stedelijke bovenlaag en adel van het omringende platteland: Schuttelaars, *Heren van de Raad*, 252.

¹⁵ Van Immerseel, *Breda 1568-1600*, 57-58.

¹⁶ Mamef, *Het calvinistisch bewind te Mechelen 1580-1585*, speciaal 362-363.

¹⁷ Van Ham, *Macht en gezag*, 153.

¹⁸ Nijgh, 'Montens', 42.

noemd tot commissaris van de monsterring. Dit was duidelijk de functie waar hij op aasde: reeds in 1588 was hij als zodanig aangesteld in het naburige Geertruidenberg.¹⁹ Vanaf 1601 tot 1625 zat hij alsnog onafgebroken en bijna louter als president in de magistraat; slechts in 1606 en van 1611 tot 1614 diende hij korte tijd als schepen.

Samen met Godevaart Montens en Willem Martini, vormde De Hertoghe het driemanschap dat onder Maurits de opbouw van zijn bewind over Breda na de herovering in 1590 vorm gaf. Behalve dat Willems benoeming in Breda was gebaseerd op familiebanden en het juiste geloof, was hij ook zelf een duidelijke favoriet van Maurits. Zijn huwelijken met achtereenvolgens Anna Wyts (een bekende familie van militairen), Johanna de Vos (dochter van raadsheer Johan de Vos) en Catharina van Roon speelden zich allemaal af in hofkringen. Zijn zoon Johan, heer van Valkenburg, werd later gouverneur van het prinsdom Orange. Aan hem schonk Willem voor zijn huwelijk met Josina de Bie, dochter van tesorier-generaal van de Unie Joris de Bie, in 1608 het gebruik van de titel en het eigendom van 'het slot ende casteele' van Orsmale.²⁰ Vier jaar eerder had hij hem zijn goederen in het land van Mechelen in Vlaanderen en de heerlijkheid Hoogenhuizen onder Turnhout geschonken. Daarvan mocht hij vooralsnog gedurende zijn vaders leven alleen de titel voeren, omdat 'de voorsz. Jan hem mette voorsz. goeden soude onderhouden in cost dranck cleederen ende andersins nae zijn goetduncken zonder argelist.²¹ De levenswereld- en standaard van de adel was duidelijk een andere dan die van Bredase regenten.

De enige andere edelman van allure onder de regenten behalve Van Aerssen, die reeds uitvoerig ter sprake is gekomen, was Johan van Hertsbeke. Hij is een van de weinige personen die voor en na het Spaanse interregnum zitting hadden in de Bredase magistraat, mogelijk ook ter reflectie van zijn eigen status als edelman: hij was schepen van 1619-24 en 1637-39. Hij eindigde zijn bestuurlijke carrière met een benoeming tot tesorier van de stad in 1640, waar hij korte tijd later overleed. Zijn lichaam werd vervolgens teruggebracht naar zijn geboortegrond: Bruinisse op Schouwen-Duiveland, waar de heerlijkheid van zijn familie was gelegen. Van Hertsbeke vormt, samen met Van der Goes, tegelijk een van de weinige Zeeuwse connecties binnen het Bredase patriciaat. Mogelijk dat de fysieke afstand tot dit geweest een natuurlijke barrière vormde. In het iets westelijker gelegen Bergen op Zoom lag dit wel anders en was men ook in institutioneel opzicht meer gebonden aan Zeeland.²²

Naast deze drie volwaardige representanten van de adel waren er nog diverse personen die zichzelf een adellijke identiteit aanmaten. Zij noemden zich jonker of ridder op basis van onduidelijke familieaanspraken en worden daarom ook wel tot de lage adel gerekend. Schepen Vredevorst van Dalem werd ook wel heer van Ype-laar genoemd vanwege dit landgoed onder Bavel dat hij bezat. De familie was zonder meer aanzienlijk: de Van Dalem hadden in de zestiende eeuw een langdurig conflict gehad met de Oranjes over het aan hun geschonken bezit van Hoge en Lage Zwaluwe, al is niet duidelijk welke de onderlinge familiebanden zijn.²³

Meestal werden de aanspraken ontleend aan roemruchte militaire daden van een ver voorgeslacht of een onduidelijk verleende titel. De voorouders van de familie

¹⁹ Zie uitdraai commissieboek Raad van State (1586-1591) aanwezig op studiezaal Nationaal Archief.

²⁰ SAB, ONA inv.nr. 34, f. 7v-9 d.d. 05-07-1610.

²¹ SAB, ORA inv.nr. 503, f. 95v-96 d.d. 22-05-1604.

²² Van Ham, *Macht en gezag*.

²³ Sanders, *Noord-Brabant tijdens de Republiek*, 71.

Bergaigne zouden hun sporen hebben verdiend op de slagvelden van Frankrijk, Italië en Engeland en ten tijde van de Engelse koning Karel I in de ridderstand zijn verheven. Adriaan van der Schoot, die enige tijd schepen van Breda was, noemde zichzelf 'Heere van Daasdonk' maar dit had geen enkele juridische basis - al was hier wel sprake van heerlijk goed. Het goed Daasdonk was een hofstede met vele landerijen ten zuiden van Ginneken bij Galder aan de westoever van de rivier de Mark, met vis- en jachtrechten ter plaatse. Daasdonk was een achterleen van de heer van Breda en vormde oorspronkelijk het erfgoed van het oude Brabantse geslacht Daesdonck. In de late Middeleeuwen leverde deze katholieke familie diverse functionarissen aan de stad, maar de Opstand had haar reeds vroegtijdig geruïneerd.²⁴ De buitenplaats raakte in de loop van de zeventiende eeuw in het bezit van de familie Van der Schoot wier vermogen was gegrondvest op de brouwindustrie. De bovenstaande connectie zal tevens de reden zijn geweest waarom schepen Jan van der Strepen zich met de aanspreektitel jonkheer liet tooien: zijn moeder was Catharina van der Daesdonck. In de ogen van de tijdgenoten deed dit onderscheid tussen wel of geen rechtmatige adel er trouwens minder toe. 'Van der Strepen is een rechtsgeleerde van goet oordeel, tot dien den eenichsten van adel die in de magistrat is', zo schreef stadhouder Bernagie.²⁵ Dit laatste was kennelijk goed genoeg: het geslacht Van der Strepen behoorde overigens al tot de Bredase elite in de late Middeleeuwen.²⁶ Schepen en latere stadhouder Daniël Buycx noemde zich heer van Loenhout, een vlek waar hij in het begin van zijn bestuurlijke carrière kastelein was geweest. Wat zijn aanspraken op deze titel waren, is verder onduidelijk. Aan de hand van het bezit van een kasteel, riddermatig huis of hofstede waren ook in Breda sommige families op zoek naar statussymbolen en in de zeventiende eeuw langzaam aan het verdeftigen. Van aristocratisering was desalniettemin geen sprake, hooguit een breder gevoelde distinctiedrang onder de elite.²⁷ Het meest duidelijke voorbeeld hiervan betreft burgemeester Johan François de Raedt van Kerkum eind zeventiende eeuw. Deze was gewoon als De Raedt geboren maar had aan zijn naam, analoog aan vele rijke Hollandse regentenfamilies (waar de zijne er ook een van was), op sjieke wijze een extra achternaam aan toegevoegd. Dit gebeurde meestal aan de hand van het bezit van een heerlijkheid. De zeer rijke katholiek Gerard van Beeck ging zich na zijn tweede huwelijk met Wilhelmina Breeman als heer van St. Elizabeths-en Diederikspolder afficheren, die dit als huwelijksgoed had ingebracht.²⁸ Van zichzelf al heer (van Vrijhoven) was Philips du Jardin, wiens familie eveneens niet zonder hofconnecties was.²⁹ Eind jaren veertig van de zeventiende eeuw verkocht hij aan de Oranjes een stuk erf aan de oostzijde van de Prinsestraat in Den Haag en ten westen van de tuin van de prins op het Oude Hof (of Noordeinde).³⁰ De Bredase schepenbank is desondanks nooit het natuurlijke werkterrein van de Brabantse adel geweest of van adellijken in bredere zin. Met uitzon-

²⁴ Van Hooydonk, *Bredase elite tussen 1350 en 1550*, 54-56.

²⁵ NA, NDR inv.nr. 7998, f. 328v: d.d. 06-10-1664. In hoeverre hij een studie heeft gevolgd, is niet bekend: hij staat niet vermeld in Bots e.a., *Noordbrabantse studenten*. Wel staat hier onder nr. 1046 ene Joannes Daasdonck.

²⁶ Van Hooydonk, *Bredase elite tussen 1350 en 1550*, 167-171.

²⁷ Vergelijk: De Neve, 'Regenten, aristocratisering en genealogen', 134.

²⁸ SAB, ONA inv.nr. 516, akte 23 d.d. 05-09-1719.

²⁹ Anna van Hohenlohe, een dochter van graaf Philips, was getrouwd met ene G. du Jardin (zij pleegde overigens later overspel, zie verder: NA, Hof van Holland, Criminele papieren dossier 5215.4. Een Jean du Jardin werd in 1590 aangesteld als kanonnier te Breda, zie: uitdraai commissieboek Raad van State (1586-1591) aanwezig op studiezaal Nationaal Archief. Zie ook: Delen, *Het hof*, 126.

³⁰ NA, NDR inv.nr. 4658.

dering van Den Bosch, speelde de adel ook elders geen rol van betekenis in de Brabantse stadsbesturen.³¹

Burgerlijk patriciaat

Van een regentenklasse in engere zin (rentenierende burgers die zich hadden teruggetrokken uit de handel) was in Breda al evenmin sprake. Slechts een enkele schepen was rentenier en beschikte over voldoende geld om een financieel onafhankelijk bestaan te leiden, zonder overigens dat er hierbij sprake was van grote rijkdom - eerder verarming. Van de zesentwintig namen die eind 1591 de revue passeerden als (kandidaat-)schepen werden er nochtans vijf geclassificeerd als renteniers: mr. Philips Wachmans, mr. Hendrik van der Hagen, Heymerick Stevens, Cornelis van Ceters en Marten Beens.³² Er zaten op jaarbasis zelden meer dan een of twee renteniers in de magistraat. Als regent waren zij ook niet belangrijk: van deze vijf, kan slechts Van der Hagen en Van Ceters enig politiek gewicht worden toegekend. Ook later in de zeventiende eeuw kwamen renteniers niet vaak voor onder de regenten. Stadhouder Bernagie wist in 1664 bij een aantal genomineerden slechts van Cornelis Vingerhoets te zeggen dat die is 'levende op sijne rentten'.³³

Het burgerlijk patriciaat van Breda was naar analogie van tabel 7.1 dan ook hoofdzakelijk samengesteld uit de sociale categorieën 2 tot en met 4. Het onderlinge onderscheid tussen de schepenen speelde zich dan ook hoofdzakelijk af binnen de diverse geledingen van de gegoede burgerij. Het is daarom van groot belang om de beroepsmatige activiteiten van Bredase regenten nader te analyseren.

Tabel 7.2 Beroepsstructuur magistraat van Breda 1590-1702

	1590-1637	1637-1672	1672-1702
ambthouder	34 (42,0%)	24 (53,3%)	16 (38,1%)
koopman/ondernemer	15 (18,5%)	6 (13,3%)	10 (23,8%)
vrije beroepen	14 (17,3%)	4 (8,9%)	12 (28,6%)
onbekend	18 (22,2%)	11 (24,4%)	14 (33,3%)
Totaal	81	45	42

Hoe verder terug in de tijd, hoe moeilijker de beroepsbepaling wordt. Voor de periode tot 1590 zijn nauwelijks gegevens over beroepen bekend, iets wat bijvoorbeeld evenzeer geldt voor het zestiende-eeuwse patriciaat van Den Bosch.³⁴ In Breda overheersen hoe dan ook de regenten-ambtenaren lange tijd; pas op het eind van de zeventiende eeuw neemt hun aantal licht af ten gunste van de vrije beroepen (en iets minder de lokale nijverheid). De politieke elite in Brabant valt daarom het best te omschrijven als een bestuurlijke elite: de regenten waren er in de eerste plaats ambtenaren in landsheerlijke-, heerlijke -of stedelijke dienst.³⁵ De bureaucra-

³¹ Merkwaardig genoeg gaat Schuttelaars in zijn boek over de Bossche bestuurlijke elite van de zestiende eeuw nauwelijks apart op hun sociale achtergrond in, zie: Schuttelaars, *Heren van de Raad*, 398-399. Tot in elk geval het begin van de zeventiende eeuw was het echter, ten teken van hun sociale aanzien, de praktijk om drie van de negen Bossche schepenen van adel te laten zijn.

³² NA, NDR inv.nr. 7998, ongefolieerd tweede blad behorend bij f. 1r-v d.d. 26-12-1591.

³³ Ibidem, f. 327v d.d. 06-10-1664.

³⁴ Schuttelaars, *Heren van de Raad*, 315-320.

³⁵ Ibidem, 253 e.v.

tie was in de Brabantse regio in de late Middeleeuwen stevig gevestigd onder invloed van centralisering van de overheid. Juist ook vanwege de gebrekkige urbanisatie in de regio waren vele steden, naast centrale marktplaats, tevens centra van bestuurlijke instellingen. Tegelijkertijd was het economisch potentieel van deze steden beduidend minder dan hun zuider- en noorderburen in Vlaanderen en Holland. Dit leidde mogelijk tot verdere specialisatie onder de burgerij: zonen werden bij wijze van opleiding bijvoorbeeld opvallend vaak ter griffie gestuurd.³⁶ Daarentegen was het belang van de lokale economie en het zelfstandig ondernemerschap voor de elite sterk wisselend: ambten boden in dat opzicht meer zekerheid.

Behalve voortkomend uit een eigen regionale traditie, was de dominantie van de ambtenarij te Breda tevens gestoeld op de dubbele bestuurslaag: heerlijke stad en stad in Staats-Brabant c.q. vestingstad. Het bestaan van generaliteitsstad leverde veel extra functies op; voor veel andere steden in de generaliteitslanden gold dat eveneens. Dit blijkt ook uit een vergelijking met Hulst in Zeeuws-Vlaanderen, waarvoor enig vergelijkingsmateriaal voor de periode 1645-1673 bestaat. Dit laat een vrijwel identiek beeld zien als het tweede tijdvak in tabel 7.2 voor Breda: 43,2% was generaliteitsambtenaar, 11,9% stedelijk ambtenaar - bij elkaar een ruime meerderheid dus - en slechts 22,3% oefende een beroep uit (de resterende 22,3% was onbekend).³⁷ In Bergen op Zoom is deze trend eveneens waarneembaar. In anticipatie op de verandering van de Bredase magistraat in 1650, schreef rentmeester Drabbe hopelijk te worden gecontinueerd: hij was nog maar twee jaar in functie, terwijl zijn voorgangers meestal drie jaar of langer zaten. Dat niet alleen: 'men verstaet alhier dat groote cuijperien tot desselffs ampth geschienden'.³⁸ Ambten vormden duidelijk de belangrijkste bestaansreden voor de regenten in Staats-Brabant.

De reden hiervoor is vrij eenvoudig. Namens de Generaliteit moest ter plekke een veelheid aan functies worden waargenomen: beheer van geestelijke goederen, opvang van het leger, inning van belastinggelden etc. In deze net veroverde steden moesten ambtenaren ook vaak van elders komen; alleen zij waren bekend met de wet-en regelgeving. Hun dominantie was aldus onvermijdelijk met als bijkomend gevolg overheersing van het plaatselijke bestuursapparaat. Een onvoorzien neven-effect hiervan was echter dat het schepenambt niet langer als een ereambt werd beschouwd voor de lokale elite - van wier loyaliteit men, zeker aanvankelijk, niet verzekerd was - maar slechts een van de vele te vergeven ambten werd. De status van het schepenambt lag mede daardoor lager dan elders. De grootschalige aanwezigheid van deze passanten verklaart tevens voor een belangrijk deel het topzware model van de Bredase magistraat: de meesten van hen dienden zonder uitzondering slechts enkele jaren.³⁹ Onder de Bredase regenten is bovendien een duidelijke tweedeling zichtbaar tussen buitenstaanders-ambtenaren - de importregenten of passanten - enerzijds en inheems patriciaat anderzijds.⁴⁰ Het ambt van schepen werd zodoende door velen naast hun betaald ambt gedaan: men was in de eerste plaats ambtelijk functionaris en pas in de tweede plaats ambtsdrager.

³⁶ Zie hiervoor het tweede deel van dit hoofdstuk over de ambtenarij en tevens de paragraaf Opleiding in hoofdstuk negen.

³⁷ Annard, *Bestuur en bestuurders in Oost Staats-Vlaanderen*, 54.

³⁸ NA, NDR inv.nr. 7925: brief J. Drabbe aan Buysero d.d. 12-02-1650.

³⁹ Zie tabel 4.3.

⁴⁰ Zie verder hoofdstuk elf.

Kooplieden en ondernemers

Slechts voor een minderheid van de plaatselijke regenten vormde het schepenambt de bekroning van een bestuurlijke carrière binnen de stedelijke politiek. Voor hen golden de gebruikelijke patronen, zoals we die van regenten elders ook kennen: een economische achtergrond in de stad en ervaring in diverse stedelijke colleges. Een vijfde van het totaal aantal regenten was als ondernemer actief: de economische potentie van Breda was in dat opzicht ook maar beperkt. De stad lag weliswaar op een belangrijke doorvoerroute tussen Antwerpen en Holland, maar een gebrek aan eigen nijverheid en de oorlog zorgde voor een beperking van de handelsmogelijkheden: de connecties met de Scheldestad bleven echter talrijk.

De uitzonderlijke omstandigheden in de tweede helft van de zestiende eeuw met betrekking tot Antwerpen, uitlopend op de val en grote vlucht in 1585, lieten Breda zeker niet ongeroerd. De koopmansfamilie De Mer verbleef hier enige decennia en trouwde onder andere met de vooraanstaande familie Montens; Joachim de Mer werd uiteindelijk koopman te Hamburg en besloot zich in 1594 in Breda te ontgoeden.⁴¹ De vele koopmansfamilies uit Antwerpen raakten als een diaspora verspreid over Noordwest-Europa. In hun spoor trokken ook enkele Bredanaars mee zoals een zoon van burgemeester Godert Cornelis Cheeuws, Franchois, die naar Frankfurt trok en daar juwelier of diamantsnijder werd.⁴² De latere burgemeester mr. Willem Martini had eerder eveneens anderhalf jaar in deze stad verbleven.⁴³

Een belangrijke blijvende link met de Scheldestad werd gevormd door de koopmansfamilie Wachmans. Een dochter van de Antwerpse secretaris Jan van Asseliers was in 1550 getrouwd met de Bredase burgemeester Cornelis Wachmans. Stiefvader van Cornelis was Willem de Vos, lid van de rekenkamer van Willem van Oranje en later binnenburgemeester van Antwerpen toen de grond hem in Breda te heet onder de voeten was geworden. De carrière van een van de familieleden in Amsterdam, Huybrecht Wachmans, liep daarentegen op een mislukking uit. Hoewel mede-oprichter en bewindhebber van de Verenigde Oostindische Compagnie, eindigde hij in 1609 met een persoonlijk faillissement.⁴⁴ De Bredase tak van de familie Wachmans bleef nog lange tijd gegoed in Antwerpen: zij bezat nog in 1624 het huis De Goude Duinen in de Korte Nieuwstraat aldaar.⁴⁵

Een belangrijke connectie met het nieuwe handelscentrum van Amsterdam werd gevormd door de koopman Jan van Baerle, geboren in Breda, die voor fl. 18.000.- (tegen fl. 12.000.- van Huybrecht Wachmans) deelnam in de oprichting van diezelfde VOC.⁴⁶ Uit deze twee individuele bijdragen mag al blijken dat het vermogen dat vanuit het zuiden in de VOC werd gestopt, aanzienlijk was: de Brabantse Compagnie vormde dan ook een van de succesvollere voorcompagnieën, die uiteindelijk in 1602 in de VOC opging. Jan van Baerle was een zoon van Hendrik, een broer van schepen mr. Hugo van Baerle. De Van Baerles komen al in de tweede helft van de zestiende eeuw meermalen in het Bredase stadsbestuur voor met in totaal vijf schepenen (zie tabel 4.5) en waren economisch bedrijvig in de lakennijverheid. Zij behoorden in die tijd zonder meer tot de top van het Bredase patriciaat,

⁴¹ SAB, ORA inv.nr. 816, f. 83v-85. Hiervoor schakelde hij zijn zwagers in, mr. Jan Montens en mr. Bartholomeus van den Corput. De eerste was rentmeester en meier van Thorn en de tweede weer hersteld als griffier van Breda, na eerdere omzwervingen te Antwerpen en Dordrecht ten gevolge van de politieke omwentelingen in de stad.

⁴² Ibidem, inv.nr. 817, f. 17-v.

⁴³ Ibidem, f. 56v-57.

⁴⁴ Gelderblom, *Zuid-Nederlandse kooplieden*, 68; 118.

⁴⁵ SAB, ONA inv.nr. 26, f. 148v-149.

⁴⁶ Van Dillen, *Het oudste aandeelhoudersregister*, 114 (Wachmans) en 121 (Van Baerle).

getuige diverse huwelijken met vooraanstaande regenten waaronder mr. Sebrecht Sgraeuwen. Het was tevens in deze familie dat Constantijn Huygens, de secretaris van stadhouder Frederik Hendrik, zijn bruid vond: hij trouwde in 1627 met de mooie brunette Susanna van Baerle, dochter van de in Amsterdam zo succesrijke koopman. Tegen die tijd was de Bredase tak van de gelijknamige familie echter ver teruggefallen van de eens prominente positie die zij in de zestiende eeuw had bekleed.

De voorspoed van de zestiende eeuw maakte langzaam plaats voor minder gunstige tijdingen. De beperkte eigen nijverheid in een stad van zes à zevenduizend inwoners bood ook niet veel plaats aan geslaagde kooplieden. Indien economisch actief, waren Bredase regenten (in 18 van de 29 gevallen) in meerderheid (zijden)lakenkoper of (koop)brouwer. Daarnaast was nog een enkele schepen zeepzieder, bakker, waard of kruidenier. Beroepsmatig hielden zij het midden tussen ondernemers en kleinondernemers. Deze onderverdeling doet al evenmin recht aan het individu of, misschien nog wel beter, de dynamiek van de markt. Tienman Peter Willem Jan Snellen kan gedurende zijn leven in de tweede helft van de zestiende eeuw achtereenvolgens als lakenkoper, droogscheerder, herbergier, brouwer en beroepspachter worden gekarakteriseerd. De man was duidelijk een ondernemer die, al naar gelang zijn persoonlijke voorspoed en omstandigheden, zich aanpaste. Voor de familie Snellen betekende dit echter het begin van stijging op de maatschappelijke ladder, om op de lange termijn te eindigen als de onbetwiste regentenfamilie van Breda.⁴⁷

Na 1672 wordt het moeilijker regenten tot een bepaalde bedrijfstak of nijverheid te herleiden. Zij worden steeds vaker in algemene bewoordingen als koopman of factor omschreven en dienen dan ook in eerste instantie als makelaars in goederen te worden beschouwd. De inheemse regenten lijken zich daarmee te hebben teruggetrokken uit de actieve handel ten gunste van de tushandel. Een van de vroegste makelaars in de stad, is waarschijnlijk Louis Provo geweest. Hij werd in 1637 aangesteld op een borgsom van fl. 5.000.-.⁴⁸ Ondanks zijn welstand, ambieerde hij geen bestuurlijke carrière: in 1641 was hij eenmalig diaken en van 1648-50 regent van het armkinderhuis. Makelaar in granen Jacob Dielissen van Vechelen daarentegen was op het eind van de zeventiende eeuw bijna twintig jaar lang tienraad. Zijn zoon Jacobus zou vervolgens in de eerste helft van de achttiende eeuw langdurig schepen worden. De familie was dus in de loop van de tijd duidelijk patriciabel geworden, een positie die de vader door hard werken wist te bereiken. Hoe zeer ondernemers zich verbonden met het lot van hun stad, blijkt ook uit andere activiteiten van vader Van Vechelen. In zijn vrije tijd vervaardigde hij een vier meter hoog model van het (oude) torensilhouet van de Grote kerk, met als opschrift: 'Jacob van Vechelen, Makelaar in kooren, maakt buytens huys 't accoort, en binnens-huys den tooren'.⁴⁹ In zijn boedel vallen inderdaad 'eenen grooten toren', 'item eenen cleijnen toren' en 'draaiersgereedschap, met slijpsteen' te ontwaren.⁵⁰

Makelaars waren meestal gespecialiseerd in één of meer goederen. Uit de boedel van schepen Jacob Wachmans in 1689 blijkt bijvoorbeeld dat veel van de beschreven koopmansregisters betrekking hebben op Luik; zijn activiteiten waren daarmee waarschijnlijk op de wapenhandel en of ijzer gericht.⁵¹ Bijna een eeuw eerder werd

⁴⁷ Zie verder hoofdstuk acht.

⁴⁸ SAB, OSA inv.nr. 14; AM 1634-62, f. 84 d.d. 07-12-1637.

⁴⁹ Beermann e.a., *Geschiedenis van Breda*, II, 263.

⁵⁰ SAB, ONA inv.nr. 221, akte 15.

⁵¹ SAB, schepensbank boedeladministratie, inv.nr. 4: nummer 3.

Jacob Anthonis Wachmans reeds omschreven als ‘facteur van verscheijden cooplieden tot Ludick, Aken ende in Hollant ende in Zeelant.’⁵² De familie beschikte al sinds decennia over regionale handelscontacten, waardoor in dit geval de beroepskeuze van latere generaties voor de hand lag. Kleinzoon Jacob had ook de hele boekhouding geërfd, waaronder ‘vande grootvader, vader en oom Jacobus soo memoriboeck journael, grootboeck en manualen’ (13 stuks in folio) plus ‘4 oude cladtboecken vande voorouders in folio’. Ondanks al deze voorkennis kon schepen Jacob Wachmans het, met een nieuwe oorlogsperiode voor de deur, niet langer bolwerken en liet een failliete boedel na. Iemand die desondanks mogelijk profiteerde van diens activiteiten was meesterroermaker Johan Micharius. Halffabrikaat (wapens van elders aangevoerd) veranderden in zijn werkplaats onder zijn expertise tot eersteklas wapentuig. In de meeste gevallen was Breda echter louter een doorvoerplaats. Ook een deel van de makelaars of factoren kwam van buiten de stad waaronder Provo en Lambrecht Winkelmans, die in Alkmaar was gegoed.⁵³ Het Bredase patriciaat werd zo wederom concurrentie aangedaan, ditmaal van kapitaalskrachtige lieden van buiten.

Voor iedereen die zijn brood verdiende met economische activiteiten geldt hetzelfde euvel voor de onderzoeker: door het ontbreken van een adequate boekhouding kunnen omvang noch rendement van hun bedrijf worden geanalyseerd.⁵⁴ In tegenstelling tot de ambthouders, blijven reguliere inkomsten uit hun werkzaamheden buiten beeld. Ondernemers waren daarnaast gebonden aan bedrijfsrisico’s: succes en falen lagen op dit terrein dicht bij elkaar.⁵⁵ Tienraad en brouwer Peter van der Wien trof in 1657 ‘het swaer en onvermijdelijk ongeluck’

waardoor sijne geheele brouwerije genaemt den henghst, ende een vande grootste zijnde binnen de voorsz stadt mette toebehoorten vandien, tusschen den 3en en 4en november lestleden subtelijck afgebrandt zijn, soo als Uwe Con. Hooght. ende desselfs hofgesin met medoogende oogen aengesien hebben ... daardoor, als oock door t’ verbranden van sijn meubelen en alle den alem [distilleertoestellen], in sijn neeringe en welvaeren geheelijck geruineert is.⁵⁶

Het in bijna schoonschrift opgestelde rekest dat deze klaagzang bevat werd waarschijnlijk extra dik aangezet door de min of meer toevallige aanwezigheid van prinses Mary Stuart in de stad ten tijde van het ongeval. Dit probeerde Van der Wien in ieder geval in zijn voordeel om te buigen door in het rekest de domeinraad om vrijdom van rechten te vragen, en te krijgen. Zijn connecties in de tienraad zullen hem hier verder bij geholpen hebben.⁵⁷ De Van der Wiens waren desondanks in één nacht terug bij af. De familie, van generatie op generatie een brouwersgeslacht, was inmiddels ook deel van het patriciaat gaan uitmaken. Jan Goris was in 1642

⁵² SAB, ORA inv.nr. 817, f. 74.

⁵³ SAB, ONA inv.nr. 221, akte 19 d.d. 16-08-1672.

⁵⁴ Kappelhof, ‘Protocollen’.

⁵⁵ Kappelhof, ‘Twee Bredase ondernemers en hun overheden’.

⁵⁶ NA, NDR inv.nr. 7952, f. 232r: niet gedateerd maar van november 1657 (zie ibidem, f. 233r d.d. 22-11-1657). De brouwerij ‘de hengst’ wordt foutief als Het Paard opgevoerd in een overzicht van brouwerijen van 1650/1 samengesteld door Kappelhof, zie: ‘De Bredase bierbrouwerijen’, bijlage 5. Goris Jan van der Wien stond reeds bekend als ‘brouwer in den hengst’ toen hij in 1623 werd begraven en de brouwerij zou ook onder dezelfde naam door de familie weer worden heropgericht. De naam was hoe dan ook overeenkomstig de grote liefde voor paardrijden onder brouwers: ibidem, 52.

⁵⁷ Van der Meij, ‘Decemviratus’, 104. De uitkomst was gunstiger dan verwacht: in zijn rekest vroeg Van der Wien om vrijdom van enige jaren ordinaris moltiersrecht; hij kreeg daarentegen vrijstelling van de honderdste penning voor twaalf jaar.

eenmalig schepen geweest, hoewel hij enige jaren later wel opnieuw werd overwogen - mede omdat zijn grootvader burgemeester was geweest.⁵⁸ Ongelukkigerwijs belandden zij toch aan de zijlijn.

Juist onder de brouwers, makers van Breda's vloeibare goud, was de concurrentie groot. Waar de Van der Wiens faalden stonden anderen als de familie Overvelt klaar om hun plaats in te nemen. De brouwering in de stad legde dan ook het fundament onder menig regentenvermogen. Adriaan van der Schoot kocht eind december 1643 'voor sijne minage ende sleete ... een brouwerijcken' van 8 ton aan huis in de vrijheid van Oosterhout met de bedoeling de kost te verdienen voor zijn vrouw en kinderen, zoals hij zei. Op die manier wilde hij uit de schulden komen die hij had geleden als gevolg van het beleg. Op 3 april 1625 was zijn huis, dat gecommandeerd was door Spínola als opslagplaats voor haver, 's avonds om 9 uur in de brand gestoken.⁵⁹ Van der Schoot zou later niet alleen schepen van Breda worden, maar tevens een van de rijkere inwoners.

Samenwerkingsverbanden binnen de familie, de schaal van operatie, kapitaalsvorming en persoonlijke netwerken maakten het onderscheid tussen degenen uit de sociaal-economische die wel en zij die niet wisten door te dringen tot de politieke elite. Tenslotte vond er in Breda verhevigde onderlinge competitie plaats omdat er maar beperkte plaats was voor inheemse regenten. Opnieuw blijkt dan de bijzondere rol van de tienraad in deze, de 'ingeboren' burgers, die - naar nu blijkt - als groep een veel getrouwer beeld geeft van het stedelijk patriciaat dan de eigenlijke regenten.

Tabel 7.3 Beroepsstructuur tienraad 1591-1793

	1591-1637	1638-1690	1691-1740	1741-1793
Koopman/ondernemer	28 (30,4%)	36 (42,4%)	26 (36,6%)	8 (17,8%)
Vrije beroepen	17 (18,5%)	18 (21,2%)	20 (28,1%)	16 (35,6%)
Ambachtslieden	14 (15,2%)	5 (5,9%)	5 (7,1%)	5 (11,1%)
Ambthouder	19 (20,7%)	7 (8,2%)	5 (7,1%)	2 (4,4%)
Onbekend	14 (15,2%)	19 (22,3%)	15 (21,1%)	14 (31,1%)
Totaal (=N)	92	85	71	45

Bron: Van der Meij, 'Decemviratus'.

In de tienraad overheerste veel duidelijker de burgerij: ondernemers, middenstanders en ambachtslieden uit de stedelijke nijverheid. Aan de hand van deze bevindingen kon tevens worden geconstateerd dat tot begin zeventiende eeuw de lakenhandel binnen de stad nog domineerde boven de brouwerij.⁶⁰ Brouwers op hun beurt waren nog langere tijd als patriciabele groep minder gewenst.⁶¹ Het waren dan ook niet zozeer actieve brouwers die regent werden, als wel diegenen wier vermogen hierop was gebaseerd maar waarvan de bedrijfsleiding in andere (familie)handen was overgegaan. Ambthouders vindt men daarentegen maar in zeer beperkte mate onder de tienraden, dit in tegenstelling tot onder de rangen van de ma-

⁵⁸ NA, NDR inv.nr. 7998, f. 160r. Zijn vader Goris Jan van der Wien was hertrouwd met Elizabeth Boudewijns, een dochter van burgemeester Godert Peter Boudewijns.

⁵⁹ NA, NDR inv.nr. 8004 f. 185 e.v.

⁶⁰ Van der Meij, 'Decemviratus', 110-112.

⁶¹ Zie eerder hoofdstuk zes.

gistraat. Op het moment dat hun aantal daar eind zeventiende eeuw begint af te nemen, valt onmiddellijk een doorstroming waar te nemen van ondernemers naar de magistraat. Deze worden op hun beurt vervangen door het stijgende aantal vrije beroepsoefenaren in de tienraad, maar tevens ook in de magistraat. De belangrijkste interne economische ontwikkeling binnen Breda, na de eerdere verschuiving begin zeventiende eeuw van lakens voor bier, was dus de sterke opkomst van de vrije beroepen. Hiermee kreeg het stedelijk patriciaat in de loop van de tijd een nog hoger middenstandsgehalte.

Belastingpachters

Een belangrijke separate categorie onder de Bredase regenten betreft de groep van belastingpachters. Zij waren eensdeels collecteurs, anderdeels pachters. Het basisprincipe achter het belastingstelsel in de Republiek was overal hetzelfde: de inning van de meeste belastingen werd door particulieren gepacht. Dit maakt hun categorisering wel lastig omdat zij enerzijds waren gebonden aan regelgeving van de overheid, anderzijds was belastinginning voor het belangrijkste deel geprivatiseerd en handelden de pachters feitelijk in overheidsinkomsten.⁶² Hier worden de pachters als ondernemers gekarakteriseerd; de meeste pachters namen ook vaak de inning van meer dan één impost aan.⁶³

Tussen de pachters bestonden verschillende gradaties al naar gelang de soort belasting en het aantal gepachte belastingen. Een belangrijke scheidslijn was die tussen professionelen en gelegenheidsmensen: hoe kleinschaliger de belasting, hoe minder professioneel de inning.⁶⁴ De pachter was tevens gebonden aan allerlei regels: zo moest er borg worden gestaan voor een bepaald bedrag aan inkomsten. Bredase regenten als pachter waren in zoverre ambthouder, dat hun benoeming in beide gevallen buiten de stad om werd geregeld waarbij het ambt diende als nadere aanbeveling en wijze van toetreding. Dit blijkt ook goed uit een brief van Adriaan Bacx. Vlak na de verovering van de stad in 1590 schrijft hij aan Christiaan Huygens, de secretaris van de prins. Het spijt hem dat hij deze had gemist want hij heeft interesse in het ambt van konvoormeester.⁶⁵ 'Ende soo ick continuelick hijer sal moeten resideren om mijns vaders zake te vervoirderen, waertoe ick lichtelick tvoorsz. convojmrampst zoude cunnen bedienen.' Ook deze categorie ambten was door de elite dus zeer gezocht: het bracht hen zelfs naar de stad. Bacx' retour werd weliswaar in de eerste plaats ingegeven door familieomstandigheden als lid van de Bredase rentmeestersfamilie, maar vervolgens zocht hij als buitenstaander in de tweede plaats duidelijk een ambt. Pas in derde instantie werd hij in 1615 alsnog regent. Voor buitenstaanders vormde pachting van de landsbelastingen een goede entree tot de plaatselijke elite; dit gold reeds voor Anthonis Franssen. Duidelijker dan Bacx onderhield hij persoonlijke banden met de stad, maar of hij uit Breda afkomstig was is twijfelachtig. Hij was eind jaren zeventig van de zestiende eeuw een van de leidende calvinisten geweest, reden waarom hij in 1581 moest vluchten uitgesloten als hij was van het pardon. Vanaf 1590 werd hij daarentegen de nieuwe ontvanger van de gemene middelen.⁶⁶ Ondanks de grote vraag naar geschikte regen-

⁶² Wagenaar, 'Wine turned sour?'.
⁶³ Brood, *Belastingheffing*, 103.

⁶⁴ Kappelhof, *De belastingheffing*, 217-236.

⁶⁵ UvA, UB Collectie Handschriften, inv.nr. 27 B 1: d.d. 18-03-1590.

⁶⁶ Voor zijn aanstelling zie uitdraai commissieboek Raad van State (1586-1591) aanwezig op studiezaal Nationaal Archief.

ten, keerde hij niet meer terug in de schepenbank. Mogelijk lag dit aan zijn gevorderde leeftijd – volgens eigen opgaaf was hij 67 jaar oud in 1595 – maar dit vormde voor andere regenten geenszins een belemmering. Franssen was, ondanks zijn goede sociale positie (hij was tevens vaandrig van een burgervendel geweest), als regent niet belangrijk genoeg.⁶⁷ Vanaf 1596 werd hij bovendien in toenemende mate geplaagd door ziekte: in laatste instantie werd de inning van de belastingen zelfs overgenomen door schout Pelgrom; in 1598 overleed hij dan ook.⁶⁸ Inning van de gemene middelen kwam voortaan in handen van Roelof Bacx, waartoe ook een onderlinge financiële regeling met Franssen werd getroffen.⁶⁹ Bacx zou, net als zijn opvolgers later in de zeventiende eeuw, schepen van de stad worden op grond van zijn superieure sociale positie.

Namens de Generaliteit waren er ook diverse functionarissen van de Admiraliteit van Rotterdam actief, onder wiens ressort Breda viel. Goederen die het land werden in- en uitgevoerd waren onderhevig aan konvooien en licenten. De konvooi- of licentmeesters, geholpen door cherchers, hielden toezicht op het correcte verloop van de overslag van goederen in de haven en de noodzakelijke betaling van 's lands rechten. Ambtenaren stonden bij de inning echter aan de nodige verleiding bloot. Vlak na de val van Breda in 1625 werd konvooimeester Eustatius Suermont van overheidswege toegestaan een hoeveelheid kalk te importeren om er in Breda huizen mee te repareren.⁷⁰ In de oorspronkelijke concessie ging het om slechts zestig in plaats van de door de konvooimeester opgegeven zeventig hoed kalk (circa 7 kubieke meter). Suermont nam het dus niet zo nauw met de voorschriften, maar hierin was hij zeker niet de enige. In het grensgebied waren de regels lang niet even duidelijk en voor meerdere uitleg vatbaar.⁷¹ Bovendien was deze schrijffout vermoedelijk slechts het topje van de ijsberg: een jaar later werden diverse raadsheren van de Rotterdamse admiraliteit wegens corruptie veroordeeld in een veelomvattend proces over de periode 1622-1626, waarin het aangiftekantoor te Breda diverse malen prominent figureerde. Het ambt van licentmeester was met zijn borgsom van respectievelijk fl. 14.000.- in 1685 en fl. 15.000.- in 1695 op het eind van de zeventiende eeuw nog slechts weggelegd voor een kleine groep van kapitaalkrachtige buitenstaanders.⁷² Cornelis van Botteycken was dan ook geen Bredenaar; hij kwam vermoedelijk uit de omgeving van Utrecht en was getrouwd met een lid van het bekende Hollandse geslacht Pauw.

Fraude was wel vaker een sleutelwoord inzake belastinginning: belastingen werden op consumptiemiddelen geheven en die waren uiterst conjunctuurgevoelig. In 1605 werd besloten om wegens voorkoming van fraude bij het heffen der generale middelen, deze te Breda en Bergen op Zoom voortaan te verpachten vanwege de Generaliteit op de wijze waarop ze in Holland werden verpacht.⁷³ Als commies werd schepen Johan Gosuinus benoemd, die zich eerder dat jaar al erg actief had getoond bij de bestrijding van fraude - in dit geval bij de monsterring van soldaten.⁷⁴ Zijn concept-stuk hierover werd dusdanig belangrijk gevonden, dat de Staten-Generaal hem uitnodigden met hen te komen overleggen. Hij kreeg maar liefst fl.100.- voor

⁶⁷ Vergelijk: Van Immerseel, *Breda 1568-1600*, 42-43. Zie verder: SAB, ORA inv.nr. 817, f. 38v.

⁶⁸ SAB, ORA inv.nr. 818, f. 137v-138v.

⁶⁹ SAB, schepenbank boedeladministratie, inv.nr. 250; nummer 26. Voor zijn aanstelling zie: commissieboek Raad van State (1591-1599), uitdraai aanwezig op studiezaal Nationaal Archief.

⁷⁰ Wolf, 'Schipperen om licentgelden', 86-87.

⁷¹ Ibidem, 81-83.

⁷² SAB, ORA inv.nr. 545, f. 81v-82 d.d. 24-07-1685 en ibidem, inv.nr. 550, f. 45 d.d. 29-03-1695.

⁷³ Res S-G, OR deel 13, 458-459 d.d. 20-09-1605.

⁷⁴ Ibidem, 390 d.d. 09-02-1605.

reiskosten en verteringen. Van hieruit wist hij een vertrouwensband te scheppen; zo kreeg zijn vrouw bijvoorbeeld bij een latere gelegenheid een gratis paspoort.⁷⁵ Gosuinus kwam zeer waarschijnlijk uit Brussel, waar hij eerder in het stadsbestuur had gediend.⁷⁶

Deze Gosuinus is eveneens een vroeg voorbeeld van iemand die dankzij ambten de stad was binnen gekomen.⁷⁷ In 1605 was hij tevens controleur van de uitgaande bieren geweest en in het volgende decennium was hij enige jaren auditeur-militair.⁷⁸ Zijn leven draaide duidelijk om ambten, terwijl hij tussentijds af en toe een jaartje schepen was. Toen in 1620 een nieuwe controleur van de licenten moest worden benoemd was Johan van Lanschot, kapitein van de burgerij te Breda en oud-schepen, er als de kippen bij om zichzelf te kandideren. De Staten-Generaal wilden eerst de nominatie van de Admiraliteit van Rotterdam afwachten. Ter vergadering van de Staten werd door de president echter gemeld dat Maurits hem had verzocht Gosuinus te recommanderen.⁷⁹ Generaliteitsambten bleken dus gewild onder de Bredase regenten, maar patronage gaf wederom de doorslag: twee dagen later werd inderdaad Gosuinus benoemd.⁸⁰

Evenals bij de licentmeesters, was van permanente vestiging in Breda door de pachters en konvooimeesters vaak geen sprake. Dit waren ambulante groepen die uit hoofde van hun functie weliswaar patriciael waren, maar door hun herkomst overwegend buiten het stedelijk patriciaat vielen. Binnen deze tweede groep van pachters-regenten treedt een verschuiving op van Brabanders naar Hollanders in de loop van de zeventiende eeuw. Ook hier geven de borgsommen die bij de overheid moesten worden aangegaan ter garantie van de inkomsten de financiële beperkingen van het Bredase patriciaat goed weer. In 1656 bedroeg de borgsom fl. 12.000.- en in 1676 fl. 20.000.-: dit was voor velen onhaalbaar, zelfs al stonden anderen dan zichzelf voor dit bedrag garant. Overigens bestond er een zekere relatie tussen de hoogte van de borgsom en de opbrengsten, waarschijnlijk een andere reden waarom de inheemse elite in de zeventiende eeuw moest afhaken. Borg voor mr. Jacob Stas in 1656 stond zijn moeder Susanna Cabbout; zijn vader, Pieter Stas, was raadsheer in de Raad van Brabant geweest. Borg voor mr. Pieter van Luchtenberg in 1676 was mr. Heyndrick van der Does, oud-burgemeester van Gorcum.⁸¹ De nieuwe ontvanger vanaf 1681 mr. Barthold van Slingeland kwam eveneens uit het Hollandse patriciaat, wat tevens blijkt uit diens borgen: mr. Govert van Slingeland, secretaris van de Raad van State, en Arend Muys van Holy, oud-burgemeester van Dordrecht.⁸²

Met betrekking tot de landsbelastingen kwamen de Bredase regenten er al vroeg niet meer aan te pas: dit werd het exclusieve terrein van kapitaalkrachtige buitenstaanders. In plaats daarvan raakten stedelijke functionarissen vanaf begin jaren vijftig in de zeventiende eeuw betrokken bij de financiële problemen van het graafschap Hoogstraten, in een poging hier voordeel uit te slaan. Met dit naburige gebied ten zuiden van Breda bestonden van oudsher bestuurlijke contacten. Najaar 1652 stuurde burgemeester Pieter Bernagie zijn zoon Gosuin naar Brussel om daar

⁷⁵ Ibidem, 523.

⁷⁶ Res S-G, OR deel 4, 328 (mr. Jan Goesvinus).

⁷⁷ Een Jan Goswinus wordt in 1595 aangesteld als controleur te Hoei, zie: uitdraai commissieboek Raad van State (1591-1599) aanwezig op studiezaal Nationaal Archief. Zie verder: Res S-G, OR deel 8, 556-557; 586.

⁷⁸ Res S-G, OR deel 13, 786.

⁷⁹ Ibidem, NR deel 4, 357 d.d. 18-01-1620.

⁸⁰ Ibidem, 358 d.d. 20-01-1620.

⁸¹ BHIC, Generaliteits-en gewestelijke rekeningen, inv.nr. 1443, f. 3-v en 1463 f. 6-7v.

⁸² Ibidem, inv.nr. 1468, f. 3-v.

een contract te sluiten met de curateur van het graafschap over de admodiatie (belastingpacht). Het contract werd gesloten voor een periode van twaalf jaar, met als mede-compagnons Hendrik van Berlicum, Arnoldus Bosch (schout en rentmeester van Oostmal) en Nicolaas Blyers (schout en rentmeester van Hoogstraten).⁸³ De compagnons waren gebonden aan een uitgebreide set regels als betrof het een naamloze vennootschap, waarvan de aandelen ook alleen maar onderling en met elkaars instemming konden worden doorgegeven. Er zou een register van notulen worden aangelegd, er golden stemverhoudingen en er mochten geen giften worden aangenomen. Het belang van deze compagnie wordt verder onderstreept door de ondertekening van de regels op het stadhuis van Breda, dat slechts eerder was gebeurd bij de aanleg van de Turfvaart in 1618. Helaas worden nergens bedragen genoemd, maar die zullen substantieel zijn geweest: het oogmerk was tenslotte winst.⁸⁴ In dat opzicht lijkt men echter minder goed te hebben geboerd dan gedacht. Belastingen waren een riskante belegging, iets waar in dit geval vooral de regentenfamilie Bernagie het slachtoffer van werd. Op de mislukking van dit financiële avontuur in de Zuidelijke Nederlanden, volgde al evenzeer het faillissement van de inmiddels tot stadhouder van Breda benoemde Gosuin bij zijn dood in 1676 als ontvanger van de verpondingen voor de Baronie.

Tot slot zijn er nog de stedelijke accijnzen. Voor de verpachting daarvan kwamen de schepenen niet in aanmerking uit het oogpunt van belangenverstrengeling. Zij konden op zich wel functionaris en ambtsdrager tegelijk zijn, maar niet allebei namens de stad. Het stond hun vrij belastingen elders in de Baronie te pachten, iets wat zij of hun familieleden in de loop van de tweede helft van de zeventiende eeuw in toenemende mate deden. De greep van de stedelijke elite op het omringende platteland werd zodoende vergroot, een punt van nader onderzoek.

Het stedelijk of regionaal niveau van belastingpacht, als de Grote Zwijgende Brabantse landtol, was meer het terrein van gelegenheidsmensen. Wellicht aangespoord door het idee van een snelle winst werden de administratieve taken echter onderschat en of verwaarloosd. De professionaliteit van deze groep kleine pachters kan dus in twijfel worden getrokken. Het lijkt er eerder op dat diverse patriciabelen of zoons van lagere functionarissen probeerden zo geld te verdienen, maar dat dit minder eenvoudig was dan gedacht. Tevens beschikten ze over te weinig vermogen om financiële tegenslagen op te vangen

Bij de heffing van de honderdste penning over onroerend goed in de stad werd de ontvanger als collecteur bij zijn omgang door de stad meestal vergezeld van twee schepenen en twee tienraden.⁸⁵ In tegenstelling tot de overige bestuurders, die slechts voor dit werk vergoed werden volgens het gebruikelijke commissieloon, bedroeg het traktement van de ontvanger maar liefst zeshonderd gulden. Ook de domeinraad meende hier overigens enige zeggenschap in te hebben. Het zal ongetwijfeld deze dubbele constructie zijn geweest die dit ambt tot inzet van felle strijd maakte. De tienraad slaagde er voor even in het bedrag naar vierhonderd gulden terug te brengen maar de ambthouders, meest regenten, lieten zich hun inkomen niet graag onttrekken. Toen de magistraat het traktement in 1645 voor oud-schepenen Damis Janssen weer op het oude bedrag vaststelde, volgde een heftig maar ver-

⁸³ SAB, ONA inv.nr. 141, f. 177-v d.d. 31-08-1652; f. 182b (september 1652); f. 183; f. 218-222 d.d. 17-03-1653. Zie voor de deelname van Van Berlicum ook: SAB, OSA inv.nr. 14: AM 1634-1662, f. 257v-258 d.d. 12-09-1655.

⁸⁴ Kappelhof, 'Zaken doen over grenzen heen', 161. De betrokkenheid van deze compagnie gaat dus verder terug dan het aldaar genoemde jaartal van 1658.

⁸⁵ Van der Meij, 'Decemviratus', 104.

geefs protest.⁸⁶ Ook dit ambt werd in de familiesfeer getrokken. Vóór 1625 zijn in ieder geval de namen van vader Joost Henricx en diens zoon Hendrik Joosten bekend (de laatste was tevens schepen). Vanaf halverwege de jaren veertig nam schepen Damis Janssen het van Johan Eykmans over, hoewel hij pas in 1653 officieel door de domeinraad werd aangesteld.⁸⁷ Geschillen tussen het stadsbestuur en de domeinraad bleven op dit punt bestaan. Wegens de herbenoeming van Damis Janssen in 1661 schreef burgemeester Van Berlicum de ontvangersplaats aan de stad te laten, geen gage te bepalen of de hoogte ervan anders aan de magistraat over te laten.⁸⁸ Na de dood van Damisse werd een van zijn zoons, Hendrik, aangesteld.⁸⁹ Met de teloorgang van de Damisse-dynastie in de stad na 1688 veranderde echter het een en ander. In de domeinraad en in de stad was men allereerst enige jaren bezig om het financiële bedrog van Cornelis en zijn broer te ontwarenen. In 1690 ontving griffier Schuylenburg een brief van de voormalige stadhouder, waarin hij onder meer schreef dat zijn broer wel genegen was afstand te doen van het ambt 'soo wanneer hij wierde gededommageert'.⁹⁰ Zoals altijd kwam zo'n besluit niet vanzelf tot stand; de familie zocht een acceptabele uitweg na hun politieke en financiële val. De inkomsten van de honderdste penning werden op dat moment namelijk gebruikt voor de afbouw van het kasteel en Hendrik Damisse liep achter in zijn uitbetaling van de opbrengsten.⁹¹ De domeinraad ging dan ook in op deze suggestie en besloot gelijk de ontvangsten voortaan te scharen onder die van de domeinen, daar waar de opbrengsten tot dan toe aan de stad waren toegekomen. Binnen enkele weken volgde de aanstelling van Pieter Zuerius, een zoon van de rentmeester van de domeinen.⁹² Deze hield het binnen enkele jaren voor gezien toen hij zijn vader in diens ambt opvolgde, maar hij wist het ambt wel aan iemand anders door te geven.⁹³ Zijn opvolger was Matheus van Rotterdam, die kort na zijn aanstelling al gauw in de problemen geraakte.⁹⁴ Matheus was nauwelijks twintig jaar oud en bovendien een zoon van Cornelis van Rotterdam, een van de handlangers van de voormalige stadhouder. Uit onvrede met de hele gang van zaken, belette de stad hem in zijn collecte en wilde hem zelfs zijn ambt afnemen.⁹⁵ Namens de domeinraad werd raad Van Vrijbergen erop uitgestuurd om de twee partijen tot overeenstemming te brengen. De positie van de nieuwe ontvanger was echter zo goed als onhoudbaar: ondertussen had hij slechts één rekening volbracht. Hiervoor vroeg hij het staande traktement plus een verdere schadeloosstelling voor de kosten die hij bij de overname van het ambt had gemaakt. Dit werd uiteindelijk bepaald op fl. 5.400.-, met aftrek van de nodige kosten in zijn openstaande rekening.⁹⁶ Hoewel tot een persoonlijke oplossing gekomen, bleek uit de notulen van de domeinraad dat men er in bestuurlijk opzicht nog niet uit was. Volgens zijn rapport had Van Vrijbergen

⁸⁶ SAB, Collectie Havermans, inv.nr. 6, f. 109-v d.d.21-08-1645; NA, NDR inv.nr. 8010, f. 1290r: resolutie magistraat d.d. 03-04-1645.

⁸⁷ NA, NDR inv.nr. 8010, f. 1300r d.d. 25-07-1653: acte voor Daem Janssen als ontvanger; f. 1291r: resolutie magistraat d.d. 15-04-1647 op diverse remonstranties van de tienraad Damis Janssen borg te stellen voor zijn ontvang en een instructie mee te geven.

⁸⁸ Ibidem, f. 1309r: niet gedateerd. Akte voor herbenoeming: f. 1308r d.d. 26-05-1661.

⁸⁹ Ibidem, f. 1330r d.d. 24-01-1680.

⁹⁰ Ibidem, f. 1331r: resolutie domeinraad d.d. 31-07-1690.

⁹¹ NA, NDR inv.nr. 8008, f. 315 e.v.

⁹² NA, NDR inv.nr. 8010, f. 1332r d.d. 14-08-1690.

⁹³ Ibidem, f. 1338r

⁹⁴ Ibidem, f. 1333r d.d. 03-11-1693.

⁹⁵ Ibidem, f. 1339r-v: niet gedateerd maar met apostille van de domeinraad d.d. 30-06-1695.

⁹⁶ Ibidem, f. 1347r-v: brief Van Vrijbergen d.d. 03-08-1695.

de president Buijrstede aengeseght dat, offschon hiermede quam te cesseren de commissie van sijne Majt. [Willem III] op Rotterdam verleent, de magistraet egh-ter daerop verdaght moest zijn als dit ampt wederom door een ander lieten bedie-
nen niet de magistraet daertoe de commissie soude moeten verleen, maer dat die
als vanoudts soude dienen te worden geexpidieert op den naem van hooghem.
sijne Majt.⁹⁷

Een definitieve oplossing werd binnen een half jaar alsnog gevonden. Bepaald werd dat de burgemeester uit hoofde van zijn functie het ontvangerschap voor een periode van vijftientig jaar moest gaan waarnemen.⁹⁸ De ontvangsten van de verponding werden voor altijd teruggegeven aan de stad en de magistraat mocht tevens de hoogte van het traktement bepalen. Het takenpakket van de burgemeester, toch al de belangrijkste onder de schepenen, won daarmee verder aan belang. Er was tevens nog een lachende derde in dit verpondingsverhaal: mr. Willem van der Beecke. Hij was een van de ruim 130 personen die op de ambtenlijst voor de generaliteitslanden van 1648 voorkomt.⁹⁹ Snel volgde een aanstelling als ontvanger van de verponding te Grave en Cuijk, ruim anderhalf jaar later gevolgd door eenzelfde aanstelling voor de stad Breda. Zijn broer Cornelis, eerste deurwaarder van het Hof van Holland, stond borg voor zijn inkomsten à zesduizend gulden. De Staten-Generaal hadden zich echter op één ding verkeken: er viel door de Generaliteit namelijk helemaal geen verponding binnen Breda te plegen vanwege de capitulatieakkoorden van 1637. Eventuele teleurstelling bij Van der Beecke zal snel plaats hebben gemaakt voor euforie, want na enig getouwtrek ontving hij wel het uitstaande traktement als ontvanger zonder dat hij hier iets voor hoefde te doen!¹⁰⁰ Dit zal zelfs zijn stoutste dromen over een carrière als ambtenaar in de generaliteitslanden hebben overtroffen, die ook verder voorspoedig verliep. In Breda werd hij tevens nog controleur van de konvooien en licenten en gedurende twee jaar was hij kortstondig schepen - daarmee geheel overeenkomstig het patroon van zovele Bredase importregenten.

Vrije beroepen

Medici

Naast goederen werden er tevens tal van diensten geleverd ten behoeve van de stedelijke economie. Onder de regenten vallen binnen de vrije beroepsoefenaren grofweg drie categorieën te onderscheiden: juridisch, medisch of fiscaal. Overigens geldt voor alle drie dat op de status van vrije beroepsgroep wel iets kan worden afgedongen; er is ruimte voor interpretatie op dit vlak. Was de stadsdokter bijvoorbeeld niet eveneens een ambthouder alleen met een gespecialiseerde medische achtergrond? Verder ging het in de meeste gevallen om 'geadmitterende functionarissen', voor verlening waarvan toestemming nodig was van de stedelijke overheid. De artsenij was naar behoren vertegenwoordigd in de Bredase magistraat: ongeveer 5 procent van de schepenen had een medische achtergrond. Binnen deze beroeps-

⁹⁷ Ibidem, f. 1349r-v d.d. 09-09-1695.

⁹⁸ Ibidem, f. 1350r d.d. 21-04-1696. Zie ook: SAB, OSA inv.nr. 23; RM 1690-1702, f. 32-v d.d. 18-04-1696.

⁹⁹ NA, ASG, Lias Lopende 1648, inv.nr. 4988: nummer 21. Niet te verwarren met nummer 35, eveneens een Willem van der Beecke maar zonder meesterstitel. Deze procureur werd schepen en burgemeester van Hulst, zie: Anard, *Bestuur en Bestuurders*, 73-74.

¹⁰⁰ De informatie voor deze alinea is verder ontleend aan: BHIC, Generaliteitsrekenkamer, inv.nr. 2930.

wereld was een verscheidenheid aan actoren actief: er waren *medicinae doctores*, chirurgijns, apothekers en regelrechte kwakzalvers.¹⁰¹

De wildgroei in de sector van de gezondheidszorg was op zijn beurt een duidelijk gevolg van de hoge medische consumptie in de nieuwe tijd. Mensen waren bezeten van hun gezondheid en bereidwillige consumenten van geneesmiddelen, al dan niet beproefd. Zij haalden die bij verschillende personen, zoals ze ook een beroep deden op meerdere doctores en chirurgijns tegelijkertijd - zelfs al bestond er weinig kans op genezing.¹⁰² Een blik in de boedelinventarissen van de weeskamer leert dat, al dan niet op het levenseind, een hele stoet aan lokale geneesheren langskwam die door het overlijden van hun patiënt overigens primair aan de lijst van debiteuren konden worden toegevoegd.

Onder medici - en de vrije beroepsbeoefenaren meer in het algemeen - was ten gevolge van de toenemende vraag een eigen professionaliseringsproces gaande, waardoor met name het onderlinge verschil in status toenam.¹⁰³ Bovenaan de ladder stond de m.d. oftewel de gestudeerde arts. Onder hen bevond zich de stadsdokter, die gekwalificeerde papieren nodig had om toezicht op de stedelijke gezondheidszorg uit te oefenen. Stadsdokters waren in Breda vrijwel altijd schepen en het was zelfs dringen in deze rang. Na de reductie van de stad in 1637 werd mr. Michiel Reyers aangesteld als *extraordinaris* (dat wil zeggen tweede) stadsdokter tegen een pensioen van zestig gulden, met akte van *survivance* voor het eigenlijke stadsdoktersambt.¹⁰⁴ Wegens een gebrek aan gestudeerde artsen stond deze rang qua herkomst bij uitstek open voor maatschappelijke stijgers, die uit de bovenste lagen van de middenstand kwamen en van de zich onmiddellijk daarboven bevindende brede burgerij.¹⁰⁵ Reyers was zo iemand: hij bracht het tot stadsdokter en schepen, maar zijn boedel vertoont desalniettemin een gering vermogen. Chirurgijns waren over het algemeen zelfs geheel onkundig van het Latijn; zij waren vooral vakbekwaam. De medische praktijk werd zodoende vooral door hen verricht, iets wat hun status niet ten goede kwam.¹⁰⁶ Zij werden steeds meer de artsen van de praktijk maar bouwden gestaag verder aan hun kennispositie. Juist chirurgijns grepen opvallend vaak naar de pen, daarmee de (literaire) aspiraties van de gegoede middenstand onderstrepend. Zij probeerden zich daarbij vooral ook van elkaar te onderscheiden. Zoveel geleerdheid kon soms zelfs aanleiding geven tot scherpe debatten. Tijdens het bezoek van prins Frederik Hendrik en zijn gemalin in de herfst van 1645 aan de stad ontstond in herberg De Drie Oranjeappelen tussen een Haagse meesterchirurgijn en enige Bredase chirurgijns 'diverse propoosten en discourssen ... soo raeckende de conste vande chirurgije, als anderssints maer sonder dat den requirant int minsten ofte meesten alsdoen op sijn persoon ende const heeft geroemt.'¹⁰⁷

Hoewel verschillend van achtergrond laten de vijf stadsdokters (plus twee m.d's) en zes apothekers zien dat er altijd wel een van hen schepen was en dat zij onderling dus weinig voor elkaar onderdeden. Daarmee waren zij als een van de weinige beroepsgroepen continu vertegenwoordigd. Dit is opvallend want medische beroe-

¹⁰¹ Huisman, *Stadsbelang en standsbesef*; Kappelhof, 'De medische markt'.

¹⁰² O'Day, *The Professions in Early Modern England*, 205.

¹⁰³ Frijhoff, 'Non satis dignitas'; Huisman, *Stadsbelang en standsbesef*, 223 e.v.

¹⁰⁴ SAB, OSA inv.nr. 14: AM 1634-62, f. 116v d.d. 22-10-1637.

¹⁰⁵ Frijhoff, 'Non satis dignitatis', 390-392.

¹⁰⁶ Ibidem, 398.

¹⁰⁷ GAH, Notarieel Archief, inv.nr. 136, f. 91-v d.d. 16-04-1648: attestatie ten behoeve van mr. Aldert Beringa. De twee Bredase chirurgijns zijn mr. Jan Bestermans en 'eenen' Bouart (zeer waarschijnlijk Cornelis).

pen stonden over het algemeen niet in een hoog aanzien bij magistraatsleden.¹⁰⁸ Slechts uitzonderlijke figuren als Nicolaes Tulp wisten tot deze rang door te dringen. Breda kende echter vanoudsher een sterke medische traditie. Dit begon reeds in de zestiende eeuw met de familie Buysen: Antonius was een voornaam arts te Antwerpen en later hoogleraar in Leuven;¹⁰⁹ zijn zoon Cornelis (oud-schepen) bracht het tot ordinaris hofarts van Maurits.¹¹⁰ In de zeventiende eeuw was Hubertus Rietmakers een voornaam geneesheer, later gevolgd door Christoffel van Campen. In Amsterdam figureerde bovendien nog Pieter van Bernagie uit het gelijknamige Bredase regentengeslacht, hoogleraar in de anatomie maar bovenal blijspel-dichter. Hieromheen cirkelen verder nog tal van kleinere goden als garnizoensarts Lucas Staes met zijn unieke kuur voor alles, of anderen waarvan bij nader inzien bijvoorbeeld blijkt dat ze in geschrift van hun kunsten blijk gaven.¹¹¹ De vooraanstaande geneeskundige positie van de stad vond aldus mogelijk zijn oorsprong in Breda als hofresidentie en vond voortgang in Breda vestingstad.

Ondanks deze galerij van grotere en kleinere goden is het beeld van de Bredase medici niet onverdeeld positief. Dit komt vooral door de negatieve kwalificaties van Jacob Campo Weyerman, zelf ooit gesjeesd medicijnenstudent. Dat dienovereenkomstig zijn eigen negatieve ervaringen diens oordeel over sommige schepenen in hun rol als arts hebben gekleurd, is dan ook zeer aannemelijk. Een van hen, dr. Lambertus Bernhard Noortbergh, kwam oorspronkelijk uit Overijssel maar vestigde zich in 1687 op zijn dertigste in Breda. In 1692 werd hij tienman alvorens een jaar later tot schepen te worden verkozen. Dit bleef hij tot 1695 om daarna weer tienman te worden. Na de resignatie van mr. Josias Eckhardt in 1702 keerde hij korte tijd terug in de schepenbank; later in de achttiende eeuw zou hij nog vele jaren schepen zijn. Weyerman bedacht voor hem het pseudoniem Noormontaan en schetste hem als een dom en onbekwaam geneesheer:

Ook heb ik in myne Jaarschriften gedachtig geweest aan den Geneesheer Noormontaan, een Praktizyn die het onderscheyt noch niet eens weet tusschen een Klissenwortel en tusschen Wilde porcelyn, en die echter alomters zo veele Lyders slacht, als zyne Medegeneesheeren. Doch thans betuyg ik daar over myn leedwezen, dewyl die waggelende Gans genoegzaam al zyn Gedult heeft verspilt, eerst op een boosaardig Wyf, en naderhant op het verhaast sterflot van alle zyne Patienten, die, zo lang niet willende wachten na de geneezing van die groote Geneesvrouw de Natuur, hun Dood onderschepten door het inneemen van zyne Ordonnantien.¹¹²

Noortbergh zou zich zodoende, door het toedienen van een verkeerd geneesmiddel (klissekruid in plaats van smeewortel), mede-schuldig hebben gemaakt aan de dood van gouverneur Salisch.¹¹³ Dat dergelijke medische vergissingen optraden - al dan niet uit onwetendheid - was gemeengoed: ook Filips Willem was hiervan ten slotte het slachtoffer geworden. Behalve onkundig, zou Noortbergh tevens lomp en gierig geweest zijn, een 'doctoer op een paar oliefantspooten'.¹¹⁴ Vormde zijn ongelukkige huwelijksalliantie - 'een boosaardig Wyf' (maar wel iemand uit het pa-

¹⁰⁸ Streng, *'Stemme in staat'*, 186-189.

¹⁰⁹ Van Goor, *Beschryving*, 304-306.

¹¹⁰ *MS Broekhuizen*, deel XIII.

¹¹¹ Zo schreef apotheker en garnizoensarts Lucas Stas *Electrum Vitae* (Breda 1604), had chirurgijn Job van Ruth vier handgeschreven (door hemzelf?) *boecken van medecynen* in zijn bibliotheek en bevond zich in het sterfhuys van de verder onbekende Rombout Lips een handgeschreven boek over de chirurgie. Zie verder: Kappelhof, 'De medische markt'.

¹¹² Wetzels, *De vrolijke tuchtheer van de Abderieten*, 161.

¹¹³ Hendriks, 'De gevluchte Hermes', 85.

¹¹⁴ Groenenboom-Draai, *De Rotterdamse woelreus*, 338-339.

triciaat) – desalniettemin de opmaat tot zijn schependom? Dat is niet uitgesloten, maar er was meer aan de hand. Bernhard was een zoon van Gerhard, schout en leengriffier van Zalk in Overijssel. Daarmee bevinden we ons in de oostelijke regionen van de Republiek en dicht bij de geboortegrond van drossaard Bentinck. Valt hier het begin van een (politieke) connectie en patronage te ontwaren? Dat een broer van Bernhard, Johan, reeds in 1682 tot predikant in Breda was aangesteld, zal mede daarom wel geen toeval zijn en maakt de verhuizing van Bernhard vijf jaar later nog aannemelijker. Behalve de beschikking over maatschappelijk vermogen (een goede afkomst, familieconnecties en een gunstige eigen sociale positie), trouwde hij daarnaast tweemaal in aan het Bredase patriciaat gelieerde families, waarmee een voor een vreemdeling vrijwel geplaveid pad richting magistraat valt af te lezen.

De derde groep van apothekers zat tussen doctores en chirurgijns in. Voor Breda is reeds uitvoerige studie naar hen verricht.¹¹⁵ De aanwezigheid van het garnizoen zorgde voor een grote vraag naar medische verzorging. Over het algemeen vormden de apothekers dan ook een welvarende beroepsgroep, waarvan de voornaamsten op eigen kracht tot het stadsbestuur doordrongen.¹¹⁶ Apothekers stonden desondanks, evenals hun andere collega-medici, onder het gewone volk niet goed aangeschreven getuige een populair spreekwoord uit die tijd: ‘die s’morgens drinkt met den apteeker, die is s’avonts dronken dat is seeker’.¹¹⁷ Hoewel er meer katholieke dan protestantse apothekers waren, waren de laatste beslist kapitaalkrachtiger. Diverse van hen konden in de loop van hun leven gaan rentenieren of, zoals bij Cornelis Kamerlingh, de bedrijfsvoering aan een zoon overlaten. Onder apothekers bestond vaak ook een grote mate van continuïteit waarin men elkaars winkelpand overnam, mogelijk ook vanwege de aanwezigheid van een hof met kruidentuin.

Apotheker was dan ook in hoge mate een beroep dat van vader op zoon werd doorgegeven of waarvoor men bij familie in de leer ging. Johan van Alphen kreeg vermoedelijk de smaak te pakken tijdens een verblijf op jeugdige leeftijd bij zijn broer Adriaan, die apotheker in Bergen op Zoom was geworden. Deze deed hem daarna in de leer bij zijn eigen leermeester, een apotheker in Vlissingen. Rond 1640 vestigde Johan zich vervolgens als apotheker in Breda.¹¹⁸ Caspar Schuyfphil was de zoon van tienraad Peter Willemssen Schuyfphil, apotheker en chirurgijn van beroep. Op zijn 23e - vlak voor het beleg van de stad zomer 1624 een aanvang nam - besloot hij ‘alnu bij rade ende advijse van sijne vrinden ... van hijer buijtenwaerts te reijssen om de sprake te leeren ende om voordere experientie van saecken te mogen vercrijgen’.¹¹⁹

Een dergelijke combinatie was aanvankelijk niet ongebruikelijk waarbij men waarschijnlijk begon als chirurgijn en later een eigen apotheek opzette of deze ernaast bijhield. Sleutel tot het succes van een apotheker was de levering van medicamenten aan een van de stedelijke instituties; zowel bij de schepenen Van Alphen, Kamerlingh als Overvelt was dit het geval. Johan van Alphen klaagde daarom in 1679 dat Van Overvelt onder zijn duiven schoot door medicamenten aan enige godshuizen te leveren, speciaal de aalmoezenie. De laatste mocht inderdaad vrij kiezen ‘doch de leverantie van’t armkinderhijs heeft Van Overvelt aen Van Alphen gelaet-

¹¹⁵ Rehm, ‘De Bredase apothekers’.

¹¹⁶ Zie bijvoorbeeld ook Stalpaert van der Wiele in Den Haag.

¹¹⁷ Veilingcatalogus Bubb Kuyper nr. 3165 f. 2v.

¹¹⁸ Rehm, ‘De Bredase apothekers’.

¹¹⁹ SAB, ORA inv.nr. 824, f. 29v-30 d.d. 22-07-1624.

ten'.¹²⁰ Publiek en privaat liepen hier dus naadloos in elkaar over: men was reeds apotheker van beroep, vervolgens werd men bestuurder van een van de stedelijke instellingen waarna men schepen van de stad werd, om uiteindelijk een monopolie op de levering van geneesmiddelen aan bijvoorbeeld het gasthuis zien te bemachtigen. Met de apothekers als beroepsgroep ging het in de achttiende eeuw echter een stuk minder en ook onder de regenten vinden we hen niet meer in zulke mate terug.

Juristen

Naast medici vormen juristen de belangrijkste academisch gevormde beroepsgroep onder de regenten. Ook hier waren weer diverse categorieën actief: behalve advocaten, waren er tevens nog procureurs en notarissen. Voor regenten was het advocaatschap in de eerste plaats een eretitel als blijkgeving van hun universtaire graad; slechts een kleine minderheid was daadwerkelijk praktizerend jurist. Advocaten werden, in tegenstelling tot procureurs, zelfs niet geacht van hun beroep te leven maar min of meer rentenier te zijn.¹²¹ Beroepsmatig actieve advocaten waren (of werden) dan ook meestal geen regent. Soms werd vanwege hun juridische kennis wel een beroep op hen gedaan als arbiters in moeilijke kwesties. Sommige advocaten als Willem Stryp verkozen zelfs hun beroep boven een bestuurlijke carrière. Na 1637 had hij diverse ambten bekleed waaronder, toepasselijk genoeg, dat van advocaat van Zijne Hoogheid. Zijn hart had hij echter verpand aan de advocatuur en voor zijn cliënten ging hij niet over een nacht ijs, blijkens een proces over beroepskosten.¹²²

Ende alsoo ick daernaer hebbe gedaen veele extraordinarisse studien ende geheele tractaten daertoe hebbe overlesen, ende alle mijnen tijdt sonder eenige andere schrifture middelertijt te maecken daertoe hebbe geimploijeert, ende daertoe continuelijcken soo voor als naer den middach dan bij d'een ende dan bij d'ander van de sonen ende vrienden ben geweest geinterpelleert, ende dan d'een ende d'ander hebbe gaen sprecken.

Uit het verschil tussen de betaalde honderdvijfendertig gulden en een geclaimd tegoed van vijfhonderddertig gulden, blijkt wel dat wie Stryp inhuurde in elk geval waar voor zijn geld kreeg en zelfs meer dan menig een lief was. Van een andere cliënt die niet over de brug kwam, liet Stryp zonder pardon het huis verkopen om aan zijn geld te komen.¹²³

De groeiende procescultuur werd van hogerhand overigens sterk ontmoedigd. Al in 1647 had de magistraat bepaald dat 'om d'ongefondeertheit van veele processen te voorkomen', de advocaten en procureurs hiertoe elk jaar een eed moesten komen afleggen.¹²⁴ Gelijk op medisch vlak, lag de juridische consumptie dus erg hoog. In 1669 kende de stad onderhand negen advocaten en zes procureurs.¹²⁵ De procureur was in feite, net als de chirurgijn, de man van de praktijk wiens beroepsgroep (en status) hierdoor enigszins tussen de wal en het schip viel. Notarissen maakten daar-entegen van begin af aan deel uit van de stedelijke elite, ondanks of misschien juist

¹²⁰ SAB, OSA inv.nr. 34: NM 1678-1683, f. 253 d.d. 09-11-1679.

¹²¹ Streng, *'Stemme in staat'*, 184.

¹²² BHIC, RvB inv.nr. 788.1114: 'specificatie van verdienden salaris'.

¹²³ Ibidem, inv.nr. 788.1273.

¹²⁴ SAB, OSA inv.nr. 20: RM 1639-1652, f. 165 d.d. 11-10-1647.

¹²⁵ SAB, OSA inv.nr. 231: ingekomen brieven stadsbestuur 1669-72, d.d. 25-02-1669.

dankzij hun positie van vertrouwenspersoon.¹²⁶ Een van de meer curieuze gevolgen van Bredaas achtergrond als heerlijke stad is het feit dat de heer van Breda een belangrijke hand had in de aanstelling van notarissen.¹²⁷ In principe was dit een overheidszaak; hun beroepsuitoefening in Breda werd hierdoor sterk gebonden aan patronage; drossaard Bentinck mocht zelfs herhaaldelijk procureursplaatsen vergeven.¹²⁸ De eigenlijke benoemingsprocedure was omslachtig: aspirant-notarissen dienden eerst aanbevelingsbrieven van het stadsbestuur te krijgen; vervolgens moesten zij door de domeinraad worden geadmitteerd (dat wil zeggen toegelaten) tot de stad; daarna werden zij door de Raad van Brabant gecreëerd, zeg maar beroepen waarna hopelijk ergens een benoeming volgde.¹²⁹ Notaris worden ging al evenzeer gepaard met een opleiding in de praktijk, verder ondersteund door de familiekring.¹³⁰ Jan Brantschats was sinds de verovering in 1590 substituut geweest van de griffier van de stad, alvorens in 1597 kenbaar te geven als notaris verder te willen gaan.¹³¹ De band tussen stedelijke secretarie en notariaat was in de late Middeleeuwen sterk.¹³² Verder was Brantschats jarenlang Heilige Geestmeester en in 1607 werd hij door de magistraat aanbevolen voor het secretarisschap van Alphen, Baarle en Chaam.¹³³ Aan diens administratieve kwaliteiten hoeft dan ook niet te worden getwijfeld, evenmin als zijn regelmatige uitverkiezing tot schepen (voor het eerst in 1600).

In de eerste helft van de zeventiende eeuw waren er niet meer dan drie à vier notarissen actief in Breda, waaronder twee leden van de politieke elite: naast Jan Brantschats ook nog Melis Jansz. (alias Melissen). Deze was als notaris beduidend actiever dan zijn collega die veel meer een administrateur was. Niet toevallig was de een protestant en de ander katholiek: bediening in de stad geschiedde waarschijnlijk ten dele per denominatie, of anders was die mogelijkheid in elk geval aanwezig. Een hoofdbron van inkomsten is het notariaat tot de zeventiende eeuw niet geweest; dit veranderde later.¹³⁴ Ten teken van verdere beroepsontwikkeling (en perspectief) is er in de tweede helft van de zeventiende eeuw in de stad veel te doen geweest omtrent de notarissen.¹³⁵ Het ambt werd in plaats van een nevenfunctie steeds meer een zelfstandig beroep. Als gevolg van de politieke reformatie werd nog wel geprobeerd katholieken te weren.¹³⁶ Dit bleef zonder resultaat: in alle waarschijnlijkheid domineerden zij zelfs in toenemende mate een deel van de vrije beroepen. Ten tweede was door een te ruim toelatingsbeleid het aantal notarissen inmiddels ruimschoots verdubbeld: zelf klaagden zij daarom dat er te weinig werk was voor hun allemaal. De domeinraad probeerde via uitsterfing dit aantal terug te brengen naar tien (de procureurs waren op hun beurt vastgesteld op zes), maar door patronage van aspirant-notarissen van diverse kanten waaronder het stadsbestuur werd dit bemoeilijkt. Een van hen, Isaac Leempoel, kreeg in 1668 zelfs een vergoeding van de domeinraad à vierhonderd gulden per jaar zolang er voor hem geen plek was als procureur.¹³⁷ In hoeverre deze vergoeding een indicatie geeft van mo-

¹²⁶ Van den Bichelaar, *Het notariaat in Stad en Meierij*, 158-166.

¹²⁷ Vergelijk op dit punt: Van Iterson, *Heerlijke rechten*, 15 waar vooral sprake is van Holland.

¹²⁸ SAB, OSA inv.nr. 234: brieven stadsbestuur 1677-9 d.d. 16-10-1678; ibidem, inv.nr. 34: NM 1678-83, f. 363 d.d. 15-01-1682.

¹²⁹ Beermann e.a., *Geschiedenis van Breda*, II, 119.

¹³⁰ Van Rijckevorsel, 'Perikelen rondom de benoeming tot notaris', 96; Heins, 'Het Utrechtse notariaat', 227.

¹³¹ SAB, ORA inv.nr. 818, f. 102-v.

¹³² Bichelaar, *Het notariaat in Stad en Meierij*, 145.

¹³³ SAB, OSA inv.nr. 220: brieven stadsbestuur 1607-13, litt.19 d.d. 22-05-1607: magistraat aan Keeremans.

¹³⁴ Bichelaar, *Het notariaat in Stad en Meierij*, 119.

¹³⁵ Van Rijckevorsel, 'Perikelen rondom de benoeming tot notaris'.

¹³⁶ KHA, VII-9.

¹³⁷ NA, NDR inv.nr. 8007, f. 251r-v d.d. 13-09-1668.

gelijke beroepsinkomsten, is onduidelijk. Later zou hij het als een van de weinigen durven op te nemen tegen de corrupte stadhouder Johan van Goor.

De eind zeventiende eeuw succesvolle bestuurder van diverse stedelijke instellingen Cornelis van Eyl was van beroep eigenlijk notaris maar wist zich op te werken tot regent, evenals Paulus van Heusden. Schepen Anthonis Pesser was in 1685 zijn bestuurlijke carrière begonnen als schrijver van de Haagse procureur Ravestein. Binnen een jaar vestigde hij zich zelfstandig als notaris en procureur te Brielle om in 1690 daar schepen te worden. In 1692 volgde zijn aanstelling als auditeur te Breda, waar hij binnen enkele jaren wederom schepen zou worden.¹³⁸ Drie jaar later trouwde hij een dochter van de lokale stadhouder en een van hun zoons zou na zijn dood in 1716 enige jaren schepen worden. Het beroep van procureur en notaris bood dus duidelijk nieuwe perspectieven tot sociale mobiliteit zoals dat eerder het geval was bij chirurgen en apothekers.¹³⁹

De ambtenarij

In Breda waren vanwege de dubbele stedelijke structuur ambtelijke functionarissen toonaangevend. Dit was op zichzelf genomen minder uniek voor regenten in Staats-Brabant. Wel was het sterk afwijkend ten opzichte van Holland. Ambten gingen daar in wezen pas tellen vanaf het moment dat men regent was, dankzij het zogenaamde commissiewezen, en niet daarvoor.¹⁴⁰ De ambtenarij in de Republiek is op stedelijk niveau nog maar in beperkte mate onderzocht.¹⁴¹ Simpele gegevens als taken, inkomen en dienstverband van de diverse functionarissen zijn vaak niet bekend. Hoe werden ambten eigenlijk verkregen en welke mogelijkheden bestonden er om deze door te geven? Eliteonderzoek zit bovendien onderzoek naar plaatselijke bestuurlijke ontwikkelingen in de weg: de een onderzoekt de groep, de ander de functies.¹⁴² In het kader van deze studie was geen plaats voor apart onderzoek naar bureaucratisering, hoe zeer de domeinraad daarvoor ook perspectieven biedt. Desondanks verdient de ambtenarij hier aparte aandacht. Het gaat er niet om alle ambten die in een stad te vergeven vielen te behandelen, als wel die ambten die meestal door regenten werden bekleed. De nadere categorisering die daarom in het volgende is toegepast is louter die van heerlijke-en generaliteitsfuncties en geen sectorale.¹⁴³

Begeving: Haagse patronage

Hoewel Breda in geen van de centrale landsorganen was vertegenwoordigd, vormde Den Haag wel een cruciale ontmoetingsplaats wegens de vestiging van de Nassause domeinraad en de Raad van Brabant op het Binnenhof, pal naast die andere belangrijke bestuurscolleges van de Republiek. Namens de domeinraad van de heer van Breda was de invloed van de Haagse ambtenarij in Breda waarschijnlijk groter

¹³⁸ *NL* (1937) 247.

¹³⁹ In Heusden vervulden in de achttiende eeuw de twee notarissen vaak tegelijkertijd een burgemeesterspost, zie: Kool-Blokland, *De elite in Heusden*, 20.

¹⁴⁰ Gabriëls, *De heren als dienaren*, hoofdstuk 2.

¹⁴¹ Braam, 'Bureaucratiseringsgraad'; Raadschelders, *Plaatselijke bestuurlijke ontwikkelingen*; Wagenaar, "Dat de regering".

¹⁴² Raadschelders, *Lokale bestuursgeschiedenis*, 31.

¹⁴³ Vergelijk: Raadschelders, *Plaatselijke bestuurlijke ontwikkelingen*.

dan elders in Staats-Brabant. De bijzondere connecties met deze stad verdienen daarom hier eerst aparte vermelding. Het dorp Den Haag was de bestuurlijke en diplomatieke hoofdstad van de Republiek, al bleef het zelf zonder stadsrechten. In de Haagse bureaucratie domineerden vanaf eind zestiende eeuw migranten uit de Zuidelijke Nederlanden; bovendien waren deze families nauw aan elkaar verwant.¹⁴⁴ De cruciale rol van de familie Huygens, die uit de omgeving van Breda kwam, is al vaak ter sprake gekomen evenals de lotgevallen van de familie Van Aerssen. Een ander voorbeeld betreft de familie Suerius ter verdere onderstreping van het belang van familiebanden.

Grootvader Jacob was schepen van Antwerpen geweest en gedeputeerde van de Raad van State te Brussel naar de Noordelijke Nederlanden in 1585.¹⁴⁵ Hij was getrouwd met Catharina Hoefnagel, wier zuster Susanna de vrouw zou worden van Christiaan Huygens sr. Toen Christiaan haar trouwde, vroeg hij op zijn beurt advies van een andere emigré uit een Zuidnederlandse familie, de bekende koopman Daniel van der Meulen.¹⁴⁶ De wereld van rijke Zuidnederlandse kooplieden was groot en klein tegelijk. Kleinzoon Jacob Suerius begon in het noorden in zekere zin van onder af aan als klerk van raadpensionaris Oldenbarnevelt.¹⁴⁷ Later werd hij raad in de Raad van Brabant te Den Haag en rentmeester-generaal van Brabant. Een zoon genaamd Joris was kwartierschout van Maasland en getrouwd met Johanna Becker. Diens zoon Samuel werd in 1662 benoemd tot rentmeester van de Oranjedomijnen in de baronie en was vervolgens schepen van Breda. Andere familieleden waren overwegend in Den Bosch gevestigd, waar zij onder de naam Sweerts de Landas prominent in het stadsbestuur zouden fungeren. De familie Suerius had aldus via een zijsprong alsnog sterke connecties ontwikkeld met Staats-Brabant. Tegelijkertijd toont zij de alomvattendheid van patronage want wat was nu doorslaggevend geweest? De familierelatie met Huygens was een gegeven - Christiaans huishouden werd na de dood van zijn vrouw jarenlang bestierd door nicht Catharina Suerius¹⁴⁸ - maar de familie beschikte ook duidelijk over eigen kwaliteiten. Door Constantyn jr. werden hoe dan ook aan het eind van de zeventiende eeuw nog regelmatig bezoeken gebracht aan andere, al dan niet 'oude' nichten Suerius te Breda.

Oude betrekkingen werden dus niet vergeten maar tevens werden nieuwe aangegaan. Het overgaan van steden in Staatse handen ten tijde van de Opstand bracht telkens een koortsachtige sfeer teweeg vanwege de nieuwe benoemingen die er vielen te plegen. In 1637 gold dat speciaal Breda: hoge functionarissen als Huygens werden overstelpt met verzoeken om baantjes. Het kon zelfs nog erger: ten tijde van de Vrede van Munster in 1648 is een lijst opgesteld van circa honderddertig personen, die graag in een ambt in de generaliteitslanden wilden worden aangeesteld. Hierop prijken maar liefst drie namen van toekomstige Bredase schepenen: 'mr. Johannes de Vliet advocaat, Willem vander Beecke en Francois Bruijningh'.¹⁴⁹ Dergelijke verzoeken bleven dus niet onopgemerkt. Verder vallen onder andere nog 'mr. Gerridt Hamel Bruijnincx' te herkennen (later schepen van Den Bosch), evenals Melchior Bastingius (later stadhouder van Bergen op Zoom). Sommige van deze gelukszoekers hadden Brabantse antecedenten, maar velen ook

¹⁴⁴ Smit, 'De ambtenaren', 385 e.v.

¹⁴⁵ *Jongbloed-Van Houtte*, Brieven D. van der Meulen, 269.

¹⁴⁶ *Ibidem*, inleiding lxvi.

¹⁴⁷ *Johan van Oldenbarnevelt. Bescheiden*, III, 667-669; *Res. S-G*, NR deel 2, p. 14 (28 januari 1613); p. 228 (27 maart 1614).

¹⁴⁸ Hofman, *Constantijn Huygens*, 205.

¹⁴⁹ NA, ASG, Liassen Lopende, inv.nr. 4988 II, d.d. 16-11-1648.

niet. Hoe dit soort aanstellingen op institutioneel niveau precies werden geregeld, is in wezen minder van belang dan het feit dat hier bij tijd en wijle eigen mechanismen optraden die waarschijnlijk voor elke stad in de generaliteitslanden in meer of mindere mate opgaan.

De Haagse ambtenarij vormde ook intern een goed opleidingsorgaan. Op de lijst uit 1648 prijken evenzeer twee namen van klerken met bijzondere aanbevelingsbrieven: 'Mathias Havius, opperclerck vande heer raedtpensionaris Cats' en 'Jan van Velsen', klerk van dezelfde. Christoffel Tromer, de latere secretaris van drossaard Bentinck, was eveneens begonnen als klerk ter griffie van de Staten-Generaal. De al vaker genoemde griffier Buysero was ooit één van drie klerken van de toenmalige griffier van de domeinraad. De Haagse ambtenarij bood dus goede vooruitzichten voor capabele administrateurs om een bestuurlijke carrière op te bouwen.¹⁵⁰ Zo wordt Thomas van Oirschot aangeduid als commies van ontvanger-generaal Philips Doublet, was Pieter Rauws klerk van procureur-generaal Ambrosius Martini, begon Samuel Suerius als commies van het comptoir van de thesaurier-generaal van Zuidholland en was Johan Pesser commies van de Raad van State.¹⁵¹ Alle vier werden later schepen van Breda (overigens niet zonder tussentijdse benoemingen elders) na het begin van hun carrière in Den Haag die, gezien hun plaatsing aldaar, overigens nauwelijks echt pril kan worden genoemd. Zonder patronage kwam men in de hofstad niet aan het werk. Toetreding tot al deze ambtelijke organen werd in de loop van de zeventiende eeuw dan ook een steeds beter bewaard geheim, met meer gegadigden als posten maar bijvoorbeeld ook geschakelde benoemingen. Tot slot bleken ook functionarissen van Den Haag zelf goed gepositioneerd om familieleden te begunstigen. Een goed voorbeeld hiervan vormt mr. Gerrit Graswinckel, secretaris van de hofstad. Drie van zijn zoons zouden bestuurlijke carrière maken in de generaliteitslanden: Engelbert, korte tijd vroedschap van Den Haag, werd in 1671 aangesteld als ontvanger van de gemene middelen voor de baronie en belandde door dit ambt tevens op het regeringspluche van Breda; Willem werd ontvanger van de verponding van het kwartier van Kempenland in de Meierij en Johan Anthony was raad en rentmeester van de domeinen in het Land van Heusden en tevens ontvanger van de verpondingen in stad en meierij van 's-Hertogenbosch.¹⁵²

Inkomsten

Het bestuur over de generaliteitslanden maakte de Haagse ambtenarij dus erg invloedrijk. In wezen waren zijn vertegenwoordigers belangrijker dan de plaatselijke bestuurders. Het duidelijke overwicht van ambtenaren onder de Bredase regenten maakt het daarnaast van belang meer zicht te krijgen op hun inkomsten; deze vormden kennelijk een deel van de attractie. Voor het eind van de zeventiende eeuw is een reeks onderling vergelijkbare gegevens beschikbaar van het inkomen verbonden aan een aantal relevante bestuursposten in de stad plus de opbouw van

¹⁵⁰ Vergelijk: Smit, 'De ambtenaren', 381-383.

¹⁵¹ Voor Van Oirschot, zie GAH: Notarieel archief, inv.nr. 117 f. 30 d.d. 05-05-1645; voor Rauws, zie: idem, inv.nr. 204 f. 31 d.d. 28-02-1646.

¹⁵² Graswinckel, *Graswinckel*, 185-186.

dit bedrag. De gegevens zijn tot stand gekomen in het kader van de invoering van de personele quotisatie rond 1696.¹⁵³

Het inkomen werd altijd onderverdeeld in twee posten: traktement en emolument.¹⁵⁴ Traktementen lagen vast en werden maar zelden veranderd c.q. verhoogd. Emolumenten daarentegen kenden jaarlijks meer variatie (het betreft ook meestal schattingen), aangezien men hiervoor afhankelijk was van derden: de griffier van de stad die bijvoorbeeld bepaalde leges moest afstaan of de rentmeester karren brandhout.

Tabel 7.3 Ambtelijk inkomen

	traktement	Emolument	Totaal
Drossaard	fl. 400.-		fl.2.480.-
Rentmeester van de Domeinen			fl.1.000.-
Rentmeester van de geestelijke goederen			fl.900.-
griffier van de leenen		Fl.300.-	
advocaat Zijne Hoogheid	fl. 12.-		fl.60.-
secretaris 's lands vergadering	fl. 500.-		
president/tresorier			fl.400.-
Schepen			fl.150.-
griffier van de stad	fl. 150.-	Fl.350.-	fl.500.-
Secretaris	fl. 130.-	Fl.770.-	fl.900.-
Stokhouder		Fl.600.-	
Weesmeester	fl. 15.-		
secretaris Weeskamer		fl.50.-	
Rentmeester Gasthuis	fl. 200.-		
commies ter recherche	fl. 300.-		
Ontvanger	fl. 700.-		
Controleur	fl.1.000.-		
commissaris van de monsterring	fl.1.000.-		
organist van de Grote Kerk	fl. 200.-		

bron: SAB, OSA inv.nr. 239.

Hoewel geclassificeerd als extra's, bedroegen ze vaak een veelvoud van het traktement zoals tabel 7.3 aantoont.¹⁵⁵ Daarnaast waren er nog eventuele individuele schenkingen of gratificaties: de 'vereringen'. In het bovenstaande overzicht valt grofweg een tweedeling op: in dienst van de Generaliteit lagen de traktementen hoger, terwijl heerlijke functionarissen vooral werden betaald in emolumenten. Zo kreeg de een vrije inwoning, een ander een beneficie en weer een ander gratis brandhout waarbij masthout weer goedkoper was om weg te geven dan eiken-

¹⁵³ Hoewel dit document niet is gedateerd, blijkt haar totstandkoming uit een resolutie van de magistraat van 18 april 1696 'hoedanich het is staende met de lijsten soo vande personele [quotisatie] als vande beampten', zie: SAB, OSA inv.nr. 23; RM 1690-1702, f. 32v.

¹⁵⁴ De Vries, 'Geschapen tot een ieders nut', 342-346.

¹⁵⁵ Zie verder: Raadschelders, *Plaatselijke bestuurlijke ontwikkelingen*, 179-183. Vergelijk voor Den Haag: Wagenaar, 'Dat de regering', Bijlage 4 (315-324).

hout.¹⁵⁶ De schout van Zundert en Rijsbergen op zijn beurt mocht bijvoorbeeld twee dagen per jaar op een aangewezen plek turf afsteken.¹⁵⁷

De bureaucratie van de domeinraad leidde op grote schaal tot cliëntelisme. Patronage bij aanstellingen had zo zijn voor- en nadelen. Ambten waren in principe voor het leven en vormden de belangrijkste bron van inkomsten voor de houder. Vaak werden de ambten nog tot op hoge leeftijd door de functionaris vervuld, zij het lang niet altijd meer door de persoon in kwestie. Soms werd een regeling getroffen met een substituut of er was reeds sprake van feitelijke bediening door een jongere zoon. Op eigen verzoek ging men vervolgens vaak het ambt officieel bekleden. Opvolgingen verliepen aldus gecontroleerd en wie slim was probeerde zo snel mogelijk een akte van survivance te krijgen. Benoemingen op basis van persoonlijke betrekkingen kon echter overslaan in zwichten voor geld alleen. Dit had als keerzijde dat de ambten door de houder profijtelijk moesten worden gemaakt, wat leidde tot meer misbruik. Daarnaast werden de financiële regelingen ook steeds ingewikkelder.

Recognitie (betaling van geld aan de domeinraad bij wijze van pacht) deed vanaf 1630 en op grotere schaal in de tweede helft van de zeventiende eeuw zijn intrede.¹⁵⁸ Veel ambtenaren probeerden hier aanvankelijk onderuit te komen, hoe klein de sommen ook waren die zij bij wijze van erkenning jaarlijks moesten afstaan. Op 8 april 1682 werden door de domeinraad nieuwe richtlijnen (dat wil zeggen bedragen) voor recognitiegeld opgesteld. De bedragen lagen nog altijd niet bijster hoog: de diverse schouten betaalden bijvoorbeeld dertig gulden per jaar, althans dat was de bedoeling. Binnen enkele jaren wisten zij echter gedaan te krijgen dat hun traktement met vijftig gulden werd verhoogd, nadat ze notabene zelf dit of een verlaging van het recognitiegeld hadden voorgesteld!¹⁵⁹ Tot groot chagrin van de rentmeesters bleken bovendien maar zeer weinig ambtenaren bereid de recognitie te betalen.¹⁶⁰ Hen restte eind zeventiende, begin achttiende eeuw daarom slechts het drastische middel van executie (beslaglegging) om inning ervan af te dwingen. Een poging dit via de ontvangers van de gemene middelen te laten lopen, van wie de diverse ambtenaren slechts geld mochten krijgen in ruil voor vertoning van een betalingsbewijs der recognitie, was eerder op niets uitgelopen.

Vanaf begin achttiende eeuw moesten ambten van de domeinraad voortaan officieel vantevoren worden gekocht. De dood van Willem III in 1702 zorgde in dat opzicht voor een waterscheiding, al was in de loop van de tweede helft van de zeventiende eeuw geld bij verwerving een steeds grotere rol gaan spelen. Waar onder de diverse stadhouders persoonlijke relaties binnen het cliëntelisme nog langere tijd doorslaggevend waren, ging de domeinraad de benoemingen nu te gelde maken – al waren de meeste aanstellingen nog altijd op basis van dienst en wederdienst gebaseerd. In plaats van een bedrag ineens, kon het te betalen geld tevens worden verspreid over een jaarlijkse som. Los hiervan stonden de particuliere regelingen (maar vaak wel met kennisname van de domeinraad) bij ambtsovernames die in de tweede helft van de zeventiende eeuw steeds gebruikelijker waren geworden, ook op een lager niveau als bijvoorbeeld het secretarisschap van Alphen, Baarle en Chaam of het rentmeestersambt van Princenhage.¹⁶¹ Hier zien we echter reeds hoe-

¹⁵⁶ NA, NDR inv.nr. 7972, f. 471 e.v.

¹⁵⁷ Ibidem, inv.nr. 8067, f. 59.

¹⁵⁸ De domeinraad nam hier voor het eerst een resolutie over op 21 november van dat jaar, zie bijvoorbeeld: ibidem, f. 58: de schout van Groot en Klein Zundert en Rijsbergen werd daarbij getaxeerd op twaalf gulden.

¹⁵⁹ NA, NDR inv.nr. 7981, f. 52 e.v.

¹⁶⁰ NA, NDR inv.nr. 7965, f. 434 e.v.

¹⁶¹ NA, NDR inv.nr. 8075, f. 177 e.v.; ibidem, inv.nr. 11879, f. 269-270.

zeer geld inmiddels persoonlijke relaties overstemde. Sebastiaan van Bernagie, telg uit een van Bredaas weinige regentenfamilies, kwam na de dood van Franchoijs van Alphen in 1709 als eerste in aanmerking voor het secretarisambt van Alphen. Hij kon echter de benodigde zeventuizend gulden niet opbrengen die was geboden door de onbekende Melchior Crol. De benoeming ging dan ook uiteindelijk naar deze notaris uit Capelle in de Langstraat.

De vele ambten die de domeinraad te vergeven had waren hoe dan ook zeer aantrekkelijk en vormden de belangrijkste levensader voor de lokale regenten. Behalve het inkomen, werd ook de ambtelijke positie in toenemende mate beschermd - een verder teken van bureaucratisering.¹⁶² Met name generaliteitsambten boden aantrekkelijke mogelijkheden tot pensionering. Een goed voorbeeld hiervan vormt de Bredase oud-schepen Jan Gosuinus. Gedurende het Spaanse interregnum vroeg - en ontving - hij van de Staten-Generaal als voormalig controleur van de licenten diverse keren het jaartraktament van driehonderdvijftig gulden.¹⁶³ Hoewel hij niet meer in dienst was, kreeg hij dit wegens 'sijn seer hoogen ouderdom, costelijcke sieckte, armoede, impotentie, ende voorgaende langduerige diensten'. In eerste instantie had hij na de overgave van de stad nog om een nieuw ambt gevraagd; in plaats daarvan besloot de Admiraliteit van Rotterdam dat hem als tachtigjarige probleemloos, want zonder gevolgen, beter geld kon worden gegeven.¹⁶⁴ De oude heer hield het echter nog enige jaren uit. Ook jonkheer Willem de Hertoghe werd, als goede patriot, wegens zijn vele verdiensten en inmiddels respectabele leeftijd van 72 jaar, in 1615 een pensioen van driehonderd gulden per jaar gegund.¹⁶⁵

In het beperkt gebureaucratiseerde ambtenarenapparaat ten tijde van de Republiek werden ambten in hoge mate als persoonlijk bezit ervaren, al golden er officiële regels dat dit niet zo was en mochten ze bijvoorbeeld ook niet worden doorgegeven.¹⁶⁶ Ontslag nemen was een ding - in wezen was al sprake van een soort vervroegde pensionering¹⁶⁷ - vervulling van vacatures met voorbijgaan van degenen die daar formeel het recht toe hadden, een andere kwestie. Toen mr. Willem Martini - een andere uitwijking die zich in het Noorden had onderscheiden - in 1628 (eveneens wegens hoge ouderdom) zijn beide ambten van eerste en ordinaris raad in de Raad van Brabant afstond, kreeg hij op verzoek zijn leven lang de beide traktementen uitgekeerd.¹⁶⁸ Dit creëerde onmiddellijk een probleem voor zijn opvolgers in beide ambten, want die ontvingen minder of geen traktement. De regelgeving omtrent dergelijke beïnvloeding werd in de loop van de zeventiende eeuw aangescherpt.¹⁶⁹ Toen de opvolger van Martini, mr. Jacques van Aerssen, op zijn beurt in 1648 opnieuw wegens ouderdom en na bijna een halve eeuw in dienst van de Raad van Brabant te zijn geweest, zijn ambt wilde overgeven aan zijn zoon, werd hij eraan herinnerd dat de Staten-Generaal drie jaar eerder dergelijke constructies hadden verboden.¹⁷⁰ Zelfs de familie Van Aerssen, die zoveel had gedaan voor Brabant in het algemeen en Breda in het bijzonder, kon in dat opzicht niet langer op krediet rekenen. Wat officieel niet mocht, gebeurde echter toch: Van Ae-

¹⁶² Raadschelders, *Plaatselijke bestuurlijke ontwikkelingen*, 183-184.

¹⁶³ Res. S-G digitaal, 15 augustus 1626; 29 juni 1627; 21 januari 1628.

¹⁶⁴ Res S-G, NR deel 7, 452 d.d. 09-07-1625.

¹⁶⁵ Res. S-G, NR deel 2, 509: d.d. 14-09-1615.

¹⁶⁶ Van der Goot, 'Rond resignatie en ontslagneming'.

¹⁶⁷ Vergelijk: De Vries, 'Geschapen tot een ieders nut', 346.

¹⁶⁸ Res. S-G digitaal, 28 oktober 1628.

¹⁶⁹ Van der Goot, 'Rond resignatie en ontslagneming', 91-93.

¹⁷⁰ NA, ASG inv.nr. 3208: resoluties 22 en 27 mei 1649. De resolutie tegen de resignatie van ambten d.d. 20 juni 1646 wordt niet genoemd bij Van der Goot, 'Rond resignatie en ontslagneming.'

rssen gaf zijn ambt terug, waarna alsnog zijn zoon Johan tot superintendent van de Brabantse bede en als raad werd benoemd.

Pensioenen waren zeldzamer bij de Oranjes, behalve voor leden van de eigen hofhouding. Wel werden dienaren tussentijds op ruime schaal beloond met allerlei schenkingen waarbij nogal wat variatie mogelijk was. Een van de vroegste pensioenen uit begin zeventiende eeuw was bestemd voor Adriaan Joosten (van Bergen) wegens zijn verdiensten bij de verovering van de stad met het turfschip. Elisabeth van Buerstede, weduwe van schepen Balthasar Baldi, ontving sinds 1634 honderd gulden per jaar.¹⁷¹ Ten laste van de domeinen van Breda ontvingen ook sommige hovelingen hun pensioen of lijfrente waaronder Catharina de Baudequin, vrouwe van Zelhem à driehonderd gulden, en Anna de Ferrier à twaalfhonderd gulden. Catherine Villiers, vrouwe van Puissar, en familie van de vrouw van drost Bentinck ontving eind zeventiende eeuw het uitzonderlijk hoge bedrag van vierduizend gulden per jaar.¹⁷²

Ambtsbekleding

Als heerlijke stad viel er een indrukwekkend aantal ambten te begeven: vele tientallen functionarissen en verspreid over de hele Baronie enige honderden ambten. Hoewel centraal benoemd, dienden veel van deze ambtenaren ter ondersteuning van het plaatselijke bestuursapparaat: feitelijk verkeerden de meesten van hen dus in dienst van de stad, door wie zij dan ook meestal werden betaald. Aangezien Breda slechts één (maar wel de belangrijkste) van de domeinen was, ontstaat onherroepelijk het beeld van de domeinraad als een grote banenmachine waar talloze ambtelijke en later politieke carrières aan zijn ontleend.

Veel functionarissen verrichten relatief eenvoudig handwerk als de boomsluiters en havenmeester, bestek en straatmaker, boswachter van het Mastbos, glazenmaker, loodgieter en pompmaker, smid en slotenmaker en timmerman. Dit soort functies ging gepaard met geringe vaste verdiensten (de laatste bijvoorbeeld met vijftig gulden); daarnaast kreeg men wel per verrichting extra betaald aan arbeidsloon en levering van materialen. Desalniettemin werd al begin zeventiende eeuw gememooreerd dat sommige traktementen van de domeinraad wellicht aan de hoge kant waren. Zo kregen de poortier van het kasteel en de zadelmaker elk fl. 150.- en de plantagiemeester maar liefst fl. 500.-, terwijl zij daar weinig voor hoefden te doen - althans dat vond een klager die aan de hand hiervan zelf uiteraard een hoger traktement wenste.¹⁷³ Het stadsbestuur zou bij wijze van bezuiniging later herhaaldelijk proberen in te grijpen door bepaalde ambten te 'mortificeren': de erfenis als heerlijke stad woog in dat opzicht soms zwaar. Gelukkig waren de traktementen voor de professoren van de Illustre School van tussen de fl. 1.000-1.500.-, ieder in dat opzicht voor eigen rekening van de heer geweest.

Bepaalde van deze ambten bleken min of meer gereserveerd voor leden van de elite: stekhouder, griffier der lenen, administrateurs en secretarissen van diverse stedelijke instellingen. Het betrof deels uitvoerende, deels dienende ambten: de eerste opereerden zelfstandig, de tweede meer ondersteunend. Samen met dat van postmeester (een nieuw ontstaan ambt) en dat van conciërge van het stadhuis zullen zij

¹⁷¹ NA, NDR inv.nr. 7970, f. 22r d.d. 24-05-1634.

¹⁷² Ibidem, f. 48r d.d. 05-03-1687. Later werd hierover een proces gevoerd, zie: ibidem, f. 49 e.v. Drost Bentinck was getrouwd met Anne Villiers.

¹⁷³ NA, NDR inv.nr. 7971, f. 183r-v. De klacht kwam van Cornelis Willeborts, controleur van de werken.

hier elk apart worden behandeld. Hoezeer rangen en standen reeds in het bureaucratisch apparaat van de heer waren doorgedrongen, mag blijken uit een enkel voorbeeld. Als een van de emolumenten namens de heer van Breda ontving de koster jaarlijks twee gulden 'voor het schoonmaken van de capelle waarin de tombe staat van de heeren van Breda.'¹⁷⁴ Onderhoud aan het graf zelf was daarentegen weer voorbehouden aan de kastelein van het kasteel: 'noch de tombe ende sepulture schoon te maken ende onderhouden, de personage van albast met wolle lappen wrijven ende daer toe te doen wat van noode is.'¹⁷⁵ De wegen van de bureaucratie waren ook toen al redelijk ondoorgrondelijk.

Stokhouder

Het ambt van stokhouder wordt ook wel als volgt omschreven: 'vuijtroeperschap van vercoop van havelijcke ende andere goeden'. Zowel huizen en land als huisraad werden wegens sterfgevallen op koopdagen met grote regelmaat van de hand gedaan; de heer van Breda vielen op dit punt zelfs onbeheerde nalatenschappen en die van bastaarden toe. Toezicht op het houden van verkopen van roerende goederen lag min of meer in het verlengde van dit heerlijke recht, vandaar ook dat de aanstelling van de stokhouder aan de heer was voorbehouden. Elders in de baronie was het ambt van stokhouder meestal verbonden aan dat van secretaris of schout omdat hier minder werk in om ging dan te Breda. Ook in Bergen op Zoom was een vendumeester of uitroeper werkzaam die ervoor moest zorgen dat de opbrengsten van openbare verkopen bij de eigenaars terecht kwam, maar de markies had zijn benoemingsrecht daar reeds in 1533 afgestaan.¹⁷⁶

De stokhouder van Breda was in zijn positie van veilingmeester van roerende goederen een aanzienlijke functionaris voor de stadsdienst. Het systeem van verkoop bij opbod - stokslag - zal allicht de reden zijn geweest waarom hij zo werd genoemd. Over zijn preciese activiteiten is door een gebrek aan administratie weinig bekend. Zijn werk kan desalniettemin in grote lijnen gelijk worden gesteld met dat van vendumeester bij de admiraliteiten.¹⁷⁷ Op een vantevoren vastgestelde en gepubliceerde dag werd ter veiling een partij goederen aangeboden voor de hoogstbiedende. De goederen waren meestal afkomstig uit boedels. De veilinghouder organiseerde de bijeenkomst en zorgde voor de administratieve afhandeling: de goederen waren tenslotte niet van hemzelf maar van de inbrenger. Zijn inkomsten bestonden uit een bepaald percentage van de opbrengsten. Van vendumeesters is bekend dat zij het niet altijd even nauw namen met de regels; hun beroep bood volop gelegenheid om spullen achter te houden of onderhands door te verkopen.¹⁷⁸ Hoewel hier concrete bewijzen voor ontbreken, zal de stokhouder in Breda in dat opzicht vermoedelijk niet hebben ondergedaan voor zijn collega's elders.

De aantrekkelijkheid van deze functie wordt deels verklaard door het feit dat de bekleder een monopoliepositie bezat. Onder de stokhouders bevinden zich twee schepenen en andere leden van het patriciaat. De benoeming van Philips van Sonst door Maria van Nassau in 1590 vond om twee redenen plaats. Ten eerste had Philips reeds enige jaren als bottelier bij haar gediend: hij was dus een hoveling. Ten tweede was de aanstelling vooral door zijn moeder tot stand gekomen in haar

¹⁷⁴ NA, NDR inv.nr. 8013, f. 130v: brief rentmeester Eckhart d.d. 07-06-1720

¹⁷⁵ Ibidem, inv.nr. 7951, f. 80r-83v: contract kastelein d.d. 10-11-1665.

¹⁷⁶ Van Ham, *Macht en gezag*, 332.

¹⁷⁷ Francke, *Utiliteyt voor de gemeene saake*, 215-234.

¹⁷⁸ Ibidem, 280-298.

hoedanigheid als ‘menneken’ (min) van zowel Maria als Filips Willem.¹⁷⁹ Benoe-
mingen in Breda konden desnoods via de weg van de kwaliteit van een vrouwen-
borst lopen! Wegens hoge ouderdom verzocht deze stokhouder in 1622 het ambt op
zijn zoon te laten overgaan, hetgeen geschiedde.¹⁸⁰ Uitdrukkelijk werd hierbij wel
gestipuleerd dat zoon Lazarus het ambt in eigen persoon moest waarnemen of an-
ders met assistentie van zijn vader. Tijdens het Spaanse interregnum kreeg hij con-
currentie van Pauwels van Veltwijk. Het is niet duidelijk of Van Sonst direct de
stad ontvluchtte en daarmee het ambt van stokhouder tijdelijk vacant liet of dat hij
door de retorsie de functie eenvoudigweg niet langer kon waarnemen.¹⁸¹ In 1629
werd Lazarus van Sonst in elk geval in Den Bosch aangesteld als tweede stadspen-
sionaris; in 1637, na de verovering van Breda, werd hij desondanks in Breda her-
benoemd als stokhouder.¹⁸²

Na de reductie kreeg de stokhouder er dan ook ter administratie een schrijver bij.
De creatie van dit nieuwe ambt vormde echter de opmaat van een langdurige strijd
tussen meerdere functionarissen (drossaard, griffier, secretarissen, notarissen en
klerken) over ieders rechten omtrent de verkoop van roerende goederen in de stad.
Het ambt van schrijver was vooral tegen de zin van griffier Adriaan Havermans,
onder wiens competentie de administratie van de openbare verkopeningen oorspron-
kelijk viel. Toen schrijver Jan van Dijk om onopgehelderde redenen in 1644 uit de
stad vertrok, verzocht de griffier dan ook diens taak terug te mogen krijgen en op
zijn beurt het opschrijven voortaan door een gezworen klerk te mogen laten doen,
zoals voorheen.¹⁸³ Dit was in Bergen op Zoom trouwens altijd al het geval geweest.

Na het overlijden van Lazarus van Sonst in 1642 deed Anthonis van Buerstede het
verzoek bij de domeinraad tot stokhouder te mogen worden aangesteld.¹⁸⁴ Hij was
pas sinds kort schepen geworden en klaarblijkelijk op zoek naar een ambt. In zijn
aanstellingsakte is verder sprake van het betalen van een jaarlijkse recognitie van
vijftig gulden in handen van de rentmeester (van de domeinen). Hoewel ambten
strikt genomen niet persoonsgebonden waren, werden de houders ervan meestal
wel geacht een vergoeding te betalen aan hun werkgever afhankelijk van het trak-
tement. Bepalingen omtrent betaling van recognitie lijken voor het eerst te zijn ge-
nomen in 1630 toen dit voor de stokhouder werd vastgesteld op dertig gulden. In
1652 diende Buerstede vanwege dalende inkomsten een rekest in met het verzoek
de recognitie te herzien. Zijn ambt bracht met zich mee dat hij ‘dagelijcx met veele
bancqueroeten ende quade schulden wert beswaert, ende dat oock door de verande-
ringe vanden tijt verminderingh ende armoede vande ingeseten en aldaer, de voor-
schreve bedieninge seer is comen te verminderen’.¹⁸⁵ De recognitie werd inderdaad
teruggebracht van vijftig, naar de oorspronkelijke dertig gulden. Ambtelijke in-
komsten konden dus afhangen van de, in dit geval dalende, stedelijke conjunctuur.
De stokhouder had daarnaast reeds in 1648 verzocht om versoepeling van de voor-
waarde dat hij verplicht was het ambt in eigen persoon te bedienen. Niet alleen was

¹⁷⁹ NA, NDR inv.nr. 8001, f. 1r-v: d.d. 28-03-1590 te Delft. De aanstelling werd op 26 februari 1619 door Maurits vernieuwd; f. 2r-3r.

¹⁸⁰ Ibidem, f. 6r-v: d.d. 28-06-1622.

¹⁸¹ Ibidem, f. 84r: d.d. 13-12-1625.

¹⁸² Ibidem, f. 9r-10v d.d. 15-10-1637.

¹⁸³ Ibidem, f. 88r-v: niet gedateerd maar met apostille 16-03-1644. Jan van Dijk bezat een huis in de Caterstraat, dat later in opdracht van krediteuren werd verkocht; tevens is sprake van een insolvente boedel.

¹⁸⁴ Ibidem, f. 12r: niet gedateerd maar met apostille d.d. 08-06-1642. Voor zijn commissie, zie: ibidem, f. 13-v d.d. 10-10-1643.

¹⁸⁵ Ibidem, f. 90r; 91r-v: niet gedateerd maar met apostille d.d. 01-08-1652. In het stuk wordt verwezen naar een resolutie van de domeinraad d.d. 21-11-1630.

het zijn voorgangers als Philips van Sonst toegestaan vervangers aan te stellen, maar ook was hij ‘door verscheijden andere emploijen, soo inde magistrature, kercke, godshuijsen als andersints’ een drukbezet man en werden de ‘lieden’ niet goed bediend door de stokhouder.¹⁸⁶ Ook enige decennia eerder had schepen Van Lanschot ter sprake gebracht hoe hij als Bredase regent werd overbelast door een veelheid aan taken, wegens het klaarblijkelijke gebrek aan kwalitatief goede kandidaten.¹⁸⁷ Het opvallende is echter dat volgens de lijsten Van Buerstede geen grote overlap van functies had. In de jaren veertig was hij weliswaar bijna continu schepen en sinds 1643 tegelijk stokhouder; slechts begin jaren veertig was hij tevens opziender van het militair hospitaal geweest en vanaf eind jaren veertig regent van het weeshuis. De domeinraad constateerde dat een substituut verder geen nadelige gevolgen zou hebben, inderdaad ‘tot beter gerieff vande ingesetenen’ was en in andere plaatsen eveneens werd gepraktizeert.¹⁸⁸ De substituut kwam echter geheel voor eigen rekening van Buerstede. Stadhouders Bernagie klaagde er desalniettemin later over dat Buerstede geacht werd zijn ambt persoonlijk te vervullen ‘maer echter door een ander laet doen, daervan hem de arme lieden weijnich bedancken, gelijk voor desen noch geremonstreert is’. Met name deze laatste opmerking contrasteert met de eerdere bewering van de domeinraad dat een meer toegewijde (want minder druk bezette) functionaris beter zou zijn.

Deze opmerking getuigt tevens van een geringe populariteit van Buerstede hetzij als persoon, hetzij als functionaris. Het door de stokhouder beheerde monopolie op verkoop van roerende goederen stuitte dan ook op groeiend verzet van hoog tot laag. Ook in andere steden was het niet geliefd onder de stedelijke bevolking. In Zevenbergen werd het stokhouderschap van Jan van Kessel in 1656 als ‘gansch ondienstigh’ ervaren en schadelijk voor de burgers en ingezetenen die hun meubels wilden verkopen.¹⁸⁹ De inkomsten uit het ambt wogen echter ruimschoots tegen alle kritiek op. De lokale stadhouder te Breda schatte in 1664 de inkomsten van Buerstede op jaarlijks tweeduizend gulden.¹⁹⁰ In Oosterhout verdiende de stokhouder één stuiver op elke gulden verkoop van roerende goederen en er is geen reden om aan te nemen dat dit in Breda anders was.¹⁹¹

Dit geld maakte de familie Buerstede tot een van de meest vooraanstaande families van de stad in de tweede helft van de zeventiende eeuw: Anthonis zou het stokhouderschap ruim vijf decennia behouden. In 1690 meldde raad Willem van Schuylenburg per ongeluk het overlijden van Buerstede en daarmee het vrijkomen van het stokhoudersambt ‘’tgeen by veelen werd geambieert en waervoor al een considerable stuyver geoppereert werd’.¹⁹² Toen Anthonis zes jaar later daadwerkelijk overleed, ging de commissie naar een buitenstaander: Johan Verryt.¹⁹³ De recognitie was inmiddels verdubbeld tot honderd gulden. Aan het eind van de zeventiende eeuw werden de emolumenten van dit ambt in een officiële lijst van stadswege maar op zeshonderd gulden getaxeerd, nog altijd aanzienlijk maar waarschijnlijk aan de lage kant geschat. In dezelfde lijst worden de inkomsten van de drossaard bijvoorbeeld op circa fl. 2.500.- getaxeerd, terwijl die in werkelijkheid minstens

¹⁸⁶ Ibidem, f. 19r: niet gedateerd.

¹⁸⁷ Zie hoofdstuk zes.

¹⁸⁸ NA, NDR inv.nr. 8001, f. 20r: d.d. 29-06-1648.

¹⁸⁹ RAWB, Stadsbestuur Zevenbergen inv.nr. 20, f. 9-10. Later waren er eveneens problemen tussen magistraat en de prins van Oranje wegens zijn (katholieke)geloof, zie: ibidem, inv.nr. 912.

¹⁹⁰ NA, NDR inv.nr. 7998, f. 327v d.d. 06-10-1664.

¹⁹¹ Ibidem, inv.nr. 11885, f. 268.

¹⁹² *Correspondentie Willem III en Portland*, 168: briefnr. 201: d.d. 30-06-1690.

¹⁹³ NA, NDR inv.nr. 8001, f. 34r-v: d.d. 10-09-1696.

het dubbele bedroegen. De opvolger van Verryt, Hermanus Stuermans, moest begin achttiende eeuw dan ook een flinke som geld betalen om het ambt te verkrijgen: maar liefst tienduizend gulden.¹⁹⁴ Geld overwon in dit geval andere bezwaren namelijk dat de kandidaat zich, in navolging van zijn broer (de agent mr. Jacob Stuermans), van tijd tot tijd niet had ontzien tegen 'den prince onsen soone [Willem Friso] publickelijk ende op de haetelijkste wijze te ageeren.'¹⁹⁵ De domeinraad antwoordde hierop dat Stuermans juist anderen van machinaties had weten te weerhouden, waarna de benoeming alsnog doorging. Hermanus was overigens al sinds 1691 substituut-secretaris van Ginneken en Bavel.¹⁹⁶

Griffier der lenen

De griffier van het feodale Leenhof te Breda was een aanzienlijk persoon, typisch een functie voor iemand uit het stedelijk patriciaat. Zijn taken waren, evenals bij de rentmeesters der domeinen, door veelvuldig overgang van grondbezit maar vooral verduistering tengevolge van de Opstand niet eenvoudig. De administratie van de lenen was hoewel archaisch toch een lastige klus.¹⁹⁷ Het leenhof te Breda speelde desondanks, in tegenstelling tot dat in Bergen op Zoom, verder geen belangrijke rol meer in de stedelijke politiek.¹⁹⁸ De functionaris van griffier der lenen was er eerder slijk dan invloedrijk. Hij was onder andere verplicht ieder jaar een rekening op te stellen van de inkomsten uit de heergewaden.¹⁹⁹ Dit waren bedragen in geld of leveranties in natura.²⁰⁰ De griffier ontving bij wijze van traktement vijf procent van de bruto-opbrengst en nog eens zestig gulden voor het opsporen van de verzwegen lenen.²⁰¹ Eind zeventiende eeuw werden de emolumenten van dit ambt geschat op driehonderd gulden. In de achttiende eeuw bedroegen de inkomsten van het ambt doorsnee vijf à zeshonderd gulden per jaar.²⁰²

Sinds 1579 was oud-schepen Cornelis Wachmans aangesteld als griffier, een aanstelling die hij ongetwijfeld te danken had aan zijn schoonfamilie.²⁰³ Kort na 1590 volgde zijn oudste zoon mr. Philips Wachmans, eveneens oud-schepen, hem op. Zijn overlijden in 1607 veroorzaakte een conflict omtrent diens opvolging. Filips Willem, hoewel nog niet aangesteld als heer van Breda, liet zich sinds dat jaar actief door zijn raadsheer Keeremans vertegenwoordigen en commissie werd verleend aan de katholieke oud-schepen Dingman van der Locht.²⁰⁴ Die wilde echter niet zonder meer deze commissie accepteren en vroeg om bevestiging ervan door Maurits.²⁰⁵ Drossaard Bernuy had zich de kwestie inmiddels aangetrokken en niet zonder reden: Maurits bleek de commissie reeds aan een broer van de overledene,

¹⁹⁴ Ibidem, f. 50r d.d. 21-01-1704. Wegens zijn gedane investering protesteerde Stuerman dan ook prompt toen in 1722 de magistraat aan de domeinraad wilde voorstellen bij de verkopeningen van roerende goederen elke gulden met twee oortjes (een halve stuiver) te belasten ten eigen profijt en zijn 'ruïne', zie: ibidem, f. 95r-v d.d. 18-02-1722.

¹⁹⁵ Ibidem, f. 42r: brief prinses-douariere d.d. 01-01-1704 te Leeuwarden.

¹⁹⁶ Ibidem, inv.nr. 8030, f. 242r d.d. 03-04-1691. Hij was de substituut van Jan Gerard Michorius.

¹⁹⁷ SAB, OSA inv.nr. 4 'Buysensboek': folio clxix-clxx: instructie griffier van de lenen.

¹⁹⁸ Van Ham, *Macht en gezag*, 140-142.

¹⁹⁹ Van Hoof e.a., *Nassause Domeinraad 1581-1811*, 322.

²⁰⁰ Van Ham, *Macht en gezag*, 123-124.

²⁰¹ Kappelhof, 'Zaken doen over grenzen heen', 154.

²⁰² NA, NDR inv.nr. 7990, f. 356r: d.d. 03-12-1713 en idem, f. 363r: d.d. 19-07-1776; fl. 14.330.-. over de periode 1749-1771, oftewel fl. 623.-. jaarlijks

²⁰³ Borg voor hem stond zijn zwager Godevaart Montens, zie: SAB, ORA inv.nr. 483, f. 172 d.d. 07-12-1579.

²⁰⁴ NA, NDR inv.nr. 7990, f. 242r-v d.d. 13-03-1607.

²⁰⁵ Ibidem, f. 243r: zonder datum.

Pauwels Wachmans, te hebben vergeven.²⁰⁶ Bernuy ontbood nu beide kandidaten, die vervolgens minnelijk overeenkwamen dat Van der Locht de functie op zich zou nemen.²⁰⁷ Of dit om financiële - kreeg Wachmans financiële compensatie? - of politieke - een dienst door Maurits ten faveure van zijn oudere broer? - redenen gebeurde, is niet bekend. Opvallend genoeg verklaart de zoon van Dingman van der Locht, Cornelis, later in 1629 voor het gerecht eerlijk en zonder betaling van geld aan het ambt te zijn gekomen.²⁰⁸ Hij zou dit niet hebben gedaan wanneer er geen praatjes over hem of zijn vader de ronde deden. Dingman had zo wel voor zijn eigen opvolging gezorgd. Gedurende het Spaanse interregnum ontving de griffier der lenen een vast inkomen van honderd gulden per jaar. Tegelijk komt in het interregnum ene Piggen voor die in een brief van de domeinraad wordt gevraagd de eed af te komen leggen voor het griffierschap op het platteland.²⁰⁹ Hieruit blijkt in elk geval ook de invloed van de retorsie, het onderscheid tussen stad en land, op ambtelijk niveau en een systeem van 'dubbele' aanstellingen.

Na de reductie in 1637 wordt het ambt enige decennia bekleed door Dionys van Rucphen, een nieuwe familie in de Bredase geledingen.²¹⁰ Hoewel door hun katholieke geloof uitgesloten van de politieke top, maakte de leden van de familie Van Rucphen door huwelijken met onder anderen de families Bernagie en De Wyse wel deel uit van het stedelijk patriciaat. Secretaris Buysero van de domeinraad werd vlak na de reductie van Breda geordonneerd om samen met de nieuwe griffier bij Cornelis van der Locht langs te gaan en alle oude leenregisters en charters op te halen.²¹¹ Deze had die gedurende het Spaanse interregnum in veilige bewaring gehouden. Uit de toen opgestelde inventaris blijkt onder andere dat het oudste, zogenaamde 'nombrementboeck vande overgegeven leenen' stamde uit 1468.²¹² Verder waren er twee series, een oude en een nieuwe, per dorp gerangschikt, en een reeks minuten van de diverse griffiers uit de zestiende eeuw. Cornelis hield een of twee delen van zijn vader voor zichzelf. In 1664 wist Dionys akte van survivance te krijgen voor zijn veertienjarig zoontje Cornelis en stelt zo het ambt ogenschijnlijk veilig, ware het niet dat Cornelis binnen enkele jaren komt te overlijden.²¹³ Hoewel strikt genomen geen ambtverkoop, waren akten van survivance een gewilde manier om ambten in de familie te kunnen behouden. De volgende commissie in 1668 was voor Johan Damisse, wederom terwijl hij al schepen is. Na zijn dood wordt hij in 1677 opgevolgd door Jacob van Buerstede, een zoon van stokhouder Anthonis.²¹⁴ Er lijkt dus sprake te zijn dat zonen uit nieuwe regentenfamilies als Damisse of Buerstede (de tweede generatie van na 1637 dus) zich in toenemende mate gingen interesseren voor heerlijke functies. De oudste zoon van Jacob van Buerstede zou op zijn beurt vanaf 1704 het ambt gaan bekleden, al moest hij eerst vierduizend gulden recognitie betalen.²¹⁵

²⁰⁶ Ibidem, f. 246r: brief Bernuy aan Maurits d.d. 30-03-1607; f. 248r d.d. 03-04-1607.

²⁰⁷ Ibidem, f. 249 e.v.

²⁰⁸ SAB, ORA inv.nr. 824, f. 248v-249 d.d. 17-03-1629.

²⁰⁹ NA, NDR inv.nr. 7990, f. 258r d.d. 15-04-1628.

²¹⁰ Ibidem, f. 259r-260r d.d. 15-10-1637: commissie voor Denijs Janssen van Rucphen. De origine van deze familie is onbekend; zoals wel vaker kan de toevoeging 'van Rucphen' verwijzen naar de plaats van herkomst. Een andere mogelijkheid is echter dat ze uit Standdaarbuiten kwamen.

²¹¹ NA, NDR inv.nr. 7991, f. 28r: d.d. 28-10-1637.

²¹² Ibidem, f. 29r-30r: inventaris vande leenregisters.

²¹³ NA, NDR inv.nr. 7990, f. 273r d.d. 15-06-1664: acte van survivance voor Cornelis van Rucphen; f. 274r-276r d.d. 23-06-1664: commissie.

²¹⁴ Ibidem, f. 279r-282r d.d. 07-03-1668: commissie voor Johan Damisse; f. 284-285 d.d. 16-03-1677: commissie voor Jacob van Buerstede.

²¹⁵ Ibidem, f. 288 e.v.

In 1681 dient mr. Jacob van Buerstede een rekest in bij de domeinraad wegens het betalen van recognitiegeld, waarover hij sinds drie jaar door rentmeester Suerius werd lastiggevalen; deze meende hiervoor jaarlijks nog twintig gulden van hem tegoed te hebben. De griffier van de lenen meende op zijn beurt dat het hier om een ‘pure nieuwichheid’ ging.²¹⁶ Als getuige voerde hij, behalve rentmeester Johan van der Kaay, tevens Gysbrecht Stickers op. Deze nam als substituut al bijna dertig jaar het ambt van griffier van de lenen waar, zonder echter ooit gemaand te zijn tot het betalen van een recognitie. Hieruit blijkt alvast dat vanaf halverwege de zeventiende eeuw de taken van de griffier der lenen door een plaatsvervanger werden waargenomen. Zoals gebruikelijk bij klachten, ging de domeinraad grondig te werk. Eerst werd de rentmeester om commentaar gevraagd. Deze berichtte dat voor het eerst in 1675 een dergelijke aantekening in zijn eigen rekening had plaatsgevonden van de hand van raad Jacob van Wevelinckhoven.²¹⁷ Reeds in de aanstelling van Dionys van Rucphen staat echter al een vermelding over recognitie, zij het zonder bedrag. Ter invordering van het geld was Suerius eerder naar Johan Damisse gestapt, maar die weigerde te betalen; dit lag echter niet alleen aan Damisse ‘gelijk oock niet en vinde dat eenige die sijne hoochts. middelen ende innecomste administreeren ende daervoor gagies en tractementen sijn treckende, eenige recognitien betaelen maer alleenlijck officieren buijten administratie van sijn Hoochts. goederen’. De rentmeester zat dus tussen twee vuren. Zelf, als heerlijk ambtenaar die tevens op medewerking van zijn collega’s voor inning ervan was aangewezen, vond hij het verstandiger verder van de recognitie af te zien. De domeinraad - naar wie de inkomsten uiteindelijk vloeiden - besliste echter anders: voortaan moest de recognitie wel degelijk worden voldaan.²¹⁸

Deze voor hem nadelige beslissing zal Buerstede mogelijk gesterkt hebben in vervolgacties om zijn inkomsten op te schroeven. Een jaar later diende hij namelijk een verzoek in voor een jaarlijkse bonus van zestig gulden voor de onkosten die hij maakte in het ontdekken van verduisterde lenen.²¹⁹ Hiertoe was de domeinraad niet bereid; wel werd hem de helft toegevoegd ‘van het heergewaed over alle leenen die hij sal komen te ontdekken’. Het heergewaed was een geschenk (al dan niet in geld) aan de leenheer wanneer een nieuwe leenvolger leenman werd. Dit bedroeg in elk geval aan het begin van de zeventiende eeuw eenennegentig gulden, één stuiver en drie oort.²²⁰ Uit de ambtsperiode van Buerstede is tevens een register met losse aantekeningen bewaard gebleven omtrent de ‘usantien en rechten’ van het ambt.²²¹ Zo bedroegen de totale inkomsten bij het verheffen van lenen iets meer dan veertig gulden. Het meest interessante document is wellicht een afschrift van een attestatie van Cornelis van der Locht uit 1666, gemaakt ten behoeve van Cornelis van Rucphen. Hierin is sprake van het zogenaamde kamerlingrecht: kamerdienaren van de prins hadden klaarblijkelijk al van oudsher recht op een deel van de inkomsten uit de heergewaden bij de lenen.²²² In 1672 vroegen de kamerlingen om uitkering hiervan waarbij zij erop wezen dat te Breda de griffier van de lenen dit geld zich onrechtmatig toeëigende.²²³ Dit was overigens niet de enige reden waarom hij ‘al wat swart is geschildert’.²²⁴ Damisse werd door griffier Buysero

²¹⁶ Ibidem, f. 342v d.d. 18-09-1680.

²¹⁷ Ibidem, f. 345r-v: brief rentmeester S. Suerius d.d. 17-12-1680.

²¹⁸ Ibidem, f. 342v-343r niet gedateerd maar met apostille d.d. 23-01-1681.

²¹⁹ Ibidem, f. 348r: resolutie raad d.d. 29-04-1682.

²²⁰ NA, NDR inv.nr. 7991, f. 11r d.d. 27-03-1619: notulen domeinraad.

²²¹ BHIC, Collectie Pels-Rijcken, inv.nr. 1661.

²²² Idem, d.d. 15-07-1666.

²²³ NA, NDR inv.nr. 7991 f. 231r: niet gedateerd.

²²⁴ Idem, f. 234r d.d. 30-03-1672.

ernstig gemaand zijn zaakjes in Den Haag snel te komen regelen ‘alsoo u edele anders nergens in te rechte sal comen voordat sij [de kamerlingen] contentement hebben’.

Het ambt van griffier van het Leenhof was al met al minder antiquarisch dan het lijkt. Het feit dat de positie begeerd en bekleed werd door overwegend regenten, toont aan dat het aan belang niets inboette: oude rechten bleven tenslotte geldig. Integendeel, het Leenhof kwam op het eind van de zeventiende eeuw weer tot leven. Twee jaar na zijn aanstelling meldde griffier Buerstede in 1679 dat maar liefst 357 bunder leenland in de baronie niet verheven was.²²⁵ Sinds zijn aanstelling was hij bezig geweest met het samenstellen van een overzicht hiervan.²²⁶ Belangrijkste reden voor de fraude was dat de bezitters in gebreke bleven binnen de gestelde termijn van zes weken na een transactie leen te komen verheffen.²²⁷ Voortaan zouden zij in dat geval dubbele heerwaarde moeten betalen. Een verder gevolg van dit verscherpte toezicht was de aanstelling in 1700 van Adriaan van Heyst uit Dongen als aparte leenvinder en bewaarder en bode van het Leenhof.²²⁸ Deze aanstelling lijkt door de griffier echter minder gewaardeerd te zijn: die ging namelijk ten koste van zijn eigen inkomsten. Hij en Van Heyst kregen al gauw ruzie over betalingen van diens declaraties.²²⁹ Tot dan waren in elk geval sommige vorsters in de baronie gezworen leenvinders geweest, naast enkele andere hoge functionarissen.²³⁰

Gasthuis en weeskamer

Het dagelijks bestuur van het Gasthuis was in handen van twee meesters maar in 1610 wordt voor het eerst door de domeinraad een aparte rentmeester aangesteld.²³¹ De eerste administrateur was Godevaart Peter Boudewijns, zijdenlakenkoper van beroep, oud-schepen en tevens rentmeester van het weeshuis. In 1617 werd door de stad Joris van Bernagie als rentmeester aangesteld, een van de belangrijkste schepenen. De aanstelling van Jan Brantschats door de domeinraad in 1623, eveneens oud-schepen, geschiedde tegen een traktement van vierhonderd gulden plus emolumenten.²³² Administrateur van het gasthuis was vanwege het traktement een van de beter betaalde functies op stedelijk niveau. Brantschats was reeds rentmeester van de aalmoezenie: er bestond dus al vroeg de neiging om vaak dezelfde mensen te benoemen in dienende functies. Dit fenomeen wordt ook wel functie-cumulatie genoemd. Ambten hielden vaak geen volledige dagtaak in, waardoor functionarissen meerdere ambten combineerden.²³³ In Breda zou dit in de loop van de zeventiende eeuw steeds vaker voorkomen, een mogelijk teken van toenemende bureaucratisering.

²²⁵ NA, NDR inv.nr. 7991 f. 259 e.v.

²²⁶ NA, NDR inv.nr. 9198.

²²⁷ NA, NDR inv.nr. 7991, f. 310r; idem, f. 311r-v.

²²⁸ NA, NDR inv.nr. 7990, f. 365r d.d. 11-11-1700.

²²⁹ Ibidem, f. 366 e.v.

²³⁰ NA, NDR inv.nr. 7991, f. 14r-17r d.d. 11-01-1620.

²³¹ Brekelmans beweert dat de heer van Breda pas in 1676 overging tot de benoeming van een rentmeester, zie: Beermann e.a., *Geschiedenis van Breda*, II, 115.

²³² NA, NDR inv.nr. 8015, f. 188r: acten magistrael d.d. 23-10-1623: naast gage, ontving hij nog ‘veertien veertelen rogs van lakagie het maecken van nieuwe sacken, costen van processen niet recouvabel ende reijscosten buiten den lande van Breda in saecken vanden armen’.

²³³ Raadschelders, *Plaatselijke bestuurlijke ontwikkelingen*, 169.

Na de reductie van 1637 werd Anthonis Dirven aangesteld als administrateur.²³⁴ Zijn opvolger, Pieter Nuyts, is een wat vreemdere eend in de bijt.²³⁵ Hij was de zoon van een voormalig gouverneur van Taiwan die in Hulst was neergestreken.²³⁶ De familie had geen bijzondere band met de stad, maar wel een persoonlijke: Pieter was getrouwd met een zuster van burgemeester Pieter van Bernagie. Later zou hij schout van de vrijheid Etten, Leur en Sprundel worden.²³⁷ De brieven van Bernagies zoon, stadhouder Goswinus, werpen enig nader licht op zijn in Breda controverse benoeming. De magistraat probeerde Nuyts namelijk enige jaren later alsnog het ambt te 'ontfutselen' omdat hij buiten de stad woonde, waarop de stadhouder tot zijn defensie moest bijspringen.²³⁸ Veel van de bezittingen van het gasthuis waren notabene buiten de stad gelegen. Het forse salaris maakte dit ambt duidelijk aantrekkelijk voor regenten. In het laatste kwart van de zeventiende eeuw volgden nog benoemingen van achtereenvolgens Adriaan Bernagie (1676), Adriaan van Overvelt (1684) en Cornelis van Eyl (1689).²³⁹ Zowel Bernagie als Van Overvelt waren eerder schepen in de stad geweest; de laatste was in de periode 1685-89 tevens rentmeester van het weeshuis. Bernagie werd min of meer terzijde geschoven omdat hij inmiddels drossaard van Tilburg was geworden. 'Door sijne occupatie aldaer ende continuele absentie uijt onse stad van Breda' kon hij het ambt niet meer in persoon waarnemen 'onaengesien verscheijde daertoe gedaene aenmaningen.'

Hoewel minder oud dan het Gasthuis, was de weeskamer als stedelijke instelling veel prestigieuzer. Dit prestige maakte de positie van secretaris als dienend ambt eveneens begeerd, ondanks de geringe verdiensten van vijftig gulden aan emolumenten. De eerste gezworen klerk was Andries Vierling, later vooral bekend vanwege zijn *Tractaet van Dijckagie*.²⁴⁰ Tot aan zijn dood in 1606 bekleedde de oudgriffier en toenmalig secretaris van de stad, Bartholomeus van den Corput, deze functie (toen aangeduid als 'het officie van het secretarisamt ende t clerckschap'). Interessanter wellicht is dat hij hierin werd opgevolgd door Adriaan Dirven, die hem tevens als stadssecretaris opvolgde: de beide functies lijken dus gekoppeld te zijn geweest. Bovendien blijkt bij deze opvolging dat Dyrven gedurende vele jaren, in feite vanaf de verovering van de stad in 1590, het ambt reeds bij substitutie waarnam. In 1606 werd hij na diens dood daarom op eigen verzoek aangesteld.²⁴¹ Zelf was hij geboren en getogen in Princenhage, reden waarom hij ten tijde van het Spaanse interregnum sauvegarde vroeg om zich op het platteland te mogen begeven.²⁴²

Na zijn dood in 1636 werd Adriaan Dirven als secretaris van de weeskamer opgevolgd door zijn zoon Anthonis, die het jaar daarop tevens rentmeester van het Gasthuis werd. Aangezien zijn vader geen stadssecretaris was (met alle bijbehorende ambten), was het voor hem kennelijk noodzakelijk geworden om een andere

²³⁴ NA, NDR inv.nr. 8015, f. 189r d.d. 17-10-1637; idem, f. 194r d.d. 24-07-1647 (continuatie); idem, f. 195r d.d. 21-06-1653 (ibidem); idem, f. 196r-197r d.d. 30-04-1661)

²³⁵ Ibidem, f. 200r-201r d.d. 10-10-1661.

²³⁶ Annard, *Bestuur en Bestuurders in Oost Staats-Vlaanderen*, 77-78.

²³⁷ NA, NDR inv.nr. 8039, f. 367-68v d.d. 12-09-1673. Nuyts werd in 1678 van zijn schoutambt bij provisie gesuspendeerd omdat hij in de landsvergadering van de baronie had geweigerd aan Thomas Claypole, schout van Dongen, voorrang te verlenen. Dit was de aanleiding voor de ruzie met Damissie, zie: ibidem, f. 373 e.v.

²³⁸ NA, NDR inv.nr. 7945, f. 271r d.d. 10-11-1665.

²³⁹ NA, NDR inv.nr. 8015, f. 214r: acte voor Adriaan Bernagie d.d. 23-06-1676; idem, f. 215r: acte voor Adriaan van Overvelt d.d. 25-05-1684; idem, f. 218r: acte voor Cornelis van Eijl d.d. 21-12-1689.

²⁴⁰ NA, NDR inv.nr. 8002 f. 1v.

²⁴¹ Ibidem, f. 99r-100r: d.d. 16-03-1606; f. 100b-v: commissie d.d. 03-09-1606.

²⁴² Ibidem, f. 102r: d.d. 02-04-1631.

aanstelling te regelen. Hij wordt overigens reeds in 1620 gedurende het bewind van zijn vader aangeduid als klerk van de weeskamer.²⁴³ In 1661 werd hij uiteindelijk opgevolgd door Adriaan Beens, zoon van Frans Beens (eveneens uit een katholieke familie).²⁴⁴ Een dergelijke ambtsopvolging was een serieuze zaak, nog afgezien van het feit dat elke functionaris werd beëdigd. De erfgenamen van Dirven verzochten de magistraat dan ook bij gelegenheid de sleutels en de stukken in te leveren, opdat zij verder niet meer aansprakelijk konden worden gesteld.²⁴⁵ Dit gebeurde in aanwezigheid van de nieuwe opvolger, de weesmeesters en commissarissen uit de magistraat plus inlevering van een schriftelijke inventaris.

Een functie als secretaris van de weeskamer stelde als zelfstandig ambt weliswaar minder voor, tegelijk bood het katholieken als Dirven en Beens de gelegenheid hun plaats te behouden in het stedelijk patriciaat.²⁴⁶ Beide families hadden in eerdere perioden nog schepenen geleverd, maar waren ten gevolge van de politieke reformatie politiek uitgesloten. Adriaan Beens zou in 1670 tevens worden aangesteld als secretaris en stokhouder van Ginneken en Bavel.²⁴⁷ Cornelis van Eyl, die sinds enige jaren rentmeester van het Gasthuis was, werd in 1691 benoemd als secretaris van de weeskamer.²⁴⁸ Zijn beide benoemingen in dienst van de domeinraad brachten hem wel hogerop, want vanaf 1691 tot 1700 was hij onafgebroken tienraad en daarna kortstondig twee jaar schepenen. Bijzonder is verder de ontwikkeling van de rol van substituten in de zeventiende eeuw, waar in toenemende mate gebruik van werd gemaakt. Vrijwel alle functionarissen hadden substituten die het feitelijke werk verrichten. Dit gold, ondanks de geringe verdiensten, tevens voor kleinere ambten als secretaris van de weeskamer. Dit blijkt uit een verzoek door de opvolger Van Eyl, mr. Sebastiaan van Bernagie. Deze vroeg in 1722 aanstelling van zijn substituut.²⁴⁹ De beoogd kandidaat, Michiel Martini, had namelijk 'als lange jaren des suppliants predecesseur (Cornelis van Eyl) affaires ten genoegen waargenomen'. Blijkens een schrijven van de weesmeesters was Cornelis van Eyl reeds in 1675 door Adriaan Beens als diens substituut aangesteld! Zo had zich reeds sinds decennia een traditie ontwikkeld waarbij de secretaris van de weeskamer telkens door zijn eigen substituut als secretaris werd opgevolgd. Substituten of klerken werden niet alleen op eigen kosten onderhouden, door hun jarenlange ervaring bouwden zij tevens bepaalde rechten op die hen meestal de opvolging in het desbetreffende ambt bracht. Dit intern opvolgingsmechanisme wordt niet genoemd door Raadschelders als een nader aspect van bureaucratisering.²⁵⁰

Stadhuis

De domeinraad bepaalde veel van wat er in Breda gebeurde, zelfs tot in het hart van de stedelijke samenleving aan toe. Op het stadhuis werden alle benoemingen namens de heer gedaan: dit gold voor zowel de schepenen, de ministers (griffier en secretaris) als de conciërge. Twee schepenen, Govert van Alphen en Isaac Noirot,

²⁴³ SAB, ONA inv.nr. 26, f. 3.

²⁴⁴ NA, NDR inv.nr. 8002, f. 119r-120r: d.d. 10-10-1661.

²⁴⁵ SAB, OSA inv.nr. 21: RM 1653-1662, f. 264 d.d. 03-11-1661.

²⁴⁶ Vergelijk: Hempenius van Dijk, *De weeskamer van de stad Groningen*, 7.

²⁴⁷ NA, NDR inv.nr. 8030, f. 182 d.d. 23-09-1670.

²⁴⁸ NA, NDR inv.nr. 8002, f. 122r-v: d.d. 21-04-1691.

²⁴⁹ *Ibidem*, f. 134 e.v.

²⁵⁰ Raadschelders, *Plaatselijke bestuurlijke ontwikkelingen*.

waren op het stadhuis begonnen als klerken ter secretarie en keerden er later als schepen terug.²⁵¹ Met name de carrière van Van Alphen is in dit verband interessant. Gedurende tenminste vier jaar was hij klerk onder secretaris mr. Adriaan Dy-rven.²⁵² Rond 1630 verhuisde hij naar 's-Gravenmoer, waar hij schout en secretaris werd. Enige jaren na de reductie keerde hij terug naar Breda ook al was hij elders in functie. Eind jaren veertig vestigde hij zich weer definitief in Breda en wordt benoemd tot schepen van de stad, zij het allesbehalve onomstreden.²⁵³ In 1652 werd hij tot secretaris van de stad benoemd - wat hij tot aan zijn dood bijna vijfen-twintig jaar lang is gebleven.

Op het eerste gezicht lijkt een dergelijke positie van klerk op het stadhuis te gering en voor regenten dus vrij uitzonderlijk. Toch betrof het hier geen incident, want ook in de achttiende eeuw begonnen diverse regenten hun carrière als klerk.²⁵⁴ De griffie van het stadsbestuur vormde kennelijk een gerespecteerd stadium in ie-mands opleiding, in elk geval in het zuiden van het land. Een van Breda's oligar-chen in de periode na 1590, Dionys Piggen, liet zijn gelijknamige zoon in de jaren twintig van de zeventiende eeuw eveneens op de onderste sport van de stedelijke administratie beginnen.²⁵⁵ Ook van eerdere en latere tijden zijn er voorbeelden van regentenzonen als klerk: mr. Jan van Hoilten in 1513, Lodewijk Brantschats in 1627 en Christoffel Hausman in 1664.²⁵⁶ Voor plaatsing op het stadhuis werd zelfs de nodige patronage uitgeoefend om zodoende zonen een gunstige uitgangspositie te geven. In het nabije Geertruidenberg was het al niet veel anders. Cornelis Swaans had gedurende een aantal jaren zijn vader, in diens hoedanigheid van se-cretaris, geholpen waardoor hij 'genoechsaem in voorvallende saecken de penne gevoert ende sich inde practijcq geoeffent hebbende.' Vervolgens had hij vijf jaar lang het schepenambt van Geertruidenberg bediend en was hij tevens drie jaar bur-gerkapitein geweest. In 1663 wachtte wegens zijn eerlijke levenswandel ('ende des morgens geene stercken dranck is nuttigende') en ongetwijfeld de nodige patronage een promotie tot secretaris van Oosterhout.²⁵⁷

Het stadhuis en alles wat zich daar afspeelde werd duidelijk beschouwd als een professionele aangelegenheid: dit blijkt tevens uit de bijzondere rol van de conciër-ge. Tot 1625 werd dit ambt achtereenvolgens door Cornelis Hulshouts (wiens zoon schepen werd), Jacob Wachmans (uit een vooraanstaande regentenfamilie) en Job Wijnants van Ruth (oud-schepen) bekleed, kortom personen van statuur.²⁵⁸ Artus Pels, die begin jaren twintig nog enige tijd conciërge was, werd later burgemeester van Geertruidenberg. De aanstelling gold oorspronkelijk telkens voor drie jaar, maar wat hield het ambt van stadsknecht - zoals hij ook wel werd genoemd - ei-genlijk in? De ambtseed vertelt ons het nodige over de omvang van zijn taken. Hij

²⁵¹ Zie voor Van Alphen ook: NA, NDR inv.nr. 7940, f. 237v-238r d.d. 24-11-1625.

²⁵² SAB, ORA inv.nr. 824, f. 186v-187 d.d. 25-07-1627. In 1629 wordt hij nog steeds in deze kwaliteit genoemd.

²⁵³ Zie verder hoofdstuk twaalf.

²⁵⁴ Bijvoorbeeld Jacob van Vechelen (schepen van 1712-1721) en Arnoldus Verbeij (schepen in 1793, en later in de Bataafse tijd lid van de gemeenteraad).

²⁵⁵ SAB, ORA inv.nr. 517, f. 90-91 d.d. 26-04-1618: in deze vestakte wordt Dionys Piggen de jonge als klerk ter secretarie vermeld; SAB, ORA inv.nr. 26 f. 26 d.d.03-11-1620: ibidem. Zie ook: NA, NDR inv.nr. 7953, f. 20v d.d. 05-02-1622.

²⁵⁶ Van Hooydonk, *Bredase elite tussen 1350 en 1550*, 89: Van Hoilten was substituut van secretaris en rentmees-ter Henrick Montens en gezworen klerk; op zijn beurt werd hij opgevolgd door Jan van den Corput. SAB, ORA inv.nr. 474, f. 179v d.d. 21-01-1627 i.m. en inv.nr. 472 f. 7 d.d. 07-05-1627 (Brantschats); idem, inv.nr. 476 f. 69 d.d. 10-09-1664 (Hausman).

²⁵⁷ NA, NDR inv.nr. 11885, f. 41 e.v.

²⁵⁸ NA, NDR inv.nr. 8001, f. 261r-265v. Wachmans aanstelling vanaf 17 oktober 1594; Job Wijnants van Ruth vanaf 23 juni 1613. Cornelis Hulshouts was aangesteld in 1577, zie: SAB, ORA inv.nr. 815, f. 87-v.

diende toezicht te houden op de stadspoorten, toren, muren, grachten, wallen, huizen, straten en wegen en op werk en werklui dat door de stad ondernomen werd. 'Ende als dienaer vander raedtcameren, sal ick secreet, ende heesaem (stil) zijn, ende helen, dat te helen staet.' In feite was hij een soort hoofd van dienst.²⁵⁹ Het gegeven dat diverse oud-schepenen als 'bewaerder' werden aangezocht, behoeft daarom dus niet te verbazen; zij hadden tenslotte verstand van zaken over de omgang op het stadhuis en de bestuurlijke mores. Benoeming uit de politieke elite van de stad had tevens een andere reden, zoals blijkt uit de aanstelling van Jan van der Biestraten in 1625 die als volgt wordt omschreven: 'personne fort meable, catholique et bien intentionné, et homme de moyen'.²⁶⁰ Behalve dat in zijn geval (na de recente Spaanse inname) het geloof een belangrijke pre was, was hij dus tevens niet onbemiddeld. Dit was niet onbelangrijk want veel van de kosten moesten worden voorgeschoten; het traktement bedroeg slechts vijftig gulden eind zestiende, begin zeventiende eeuw.

De conciërge was dus de spil van het stadhuis. Hij was onder andere ook belast met 'het bewaren en tappen vander selver stadt Breda wijnen'. In 1580 kreeg toenmalig conciërge Cornelis Hulshouts opdracht om voor fl. 1.000 à fl. 1.200.- in Keulen en Dordrecht of elders wijn in te kopen ten behoeve van de magistraat.²⁶¹ De operatie moest echter buiten 'de weth' strikt geheim blijven. Er werden uitgebreide voorwaarden gesteld over de wijze waarop de wijnen moesten worden ingekocht, vervoerd, opgeslagen en gebruikt op het stadhuis. Hieruit blijkt dat de bewaarder of conciërge op het stadhuis woonde ('uijtgenomen den kelder onder de groote teercamer'), zonder hiervoor huur te hoeven betalen. Deze vorm van emolument hield echter niet in dat hij zonder voorgaande toestemming andere gasten daar onder mocht brengen. Hulshouts zou met al deze ervaring op zak eind zestiende eeuw doorgaan als waard in de Grauwe Schild. Bedoeling van inwoning was dat het stadhuis tevens dienst deed als 'teerhuys': als de magistraat het liefde moest de conciërge paraat staan om er een maaltijd te bezorgen. Deze traditie was een voortzetting van de vestiging van een stadsteerhuis aan de Markt voor representatieve doeleinden van het hof, eind vijftiende eeuw.²⁶² Ten gevolge van de tweede grote stadsbrand in 1534 werden de twee verschillende locaties van raadhuys en teerhuys samengevoegd. Voor maaltijden voor de magistraat werd eerst vier en later zes stuivers per hoofd gerekend.²⁶³ Indien er minder dan tien personen aanwezig waren, dan moest er toch met de conciërge voor het volle pond worden afgerekend. Eten was niet compleet zonder drank maar hiervoor golden aparte huisregels. In principe kregen de schepenen een pint wijn bij de maaltijd geschonken; indien zij meer wensten, dan moesten zij dit zelf betalen. Als 'teercamer' was de klovenierskamer in gebruik. De conciërge was tevens belast met het deurwaarderschap van de raad(s)kamer: tijdens de vergaderingen van de magistraat moest hij zich bij de toegangsdeur bevinden ten dienste van de schepenen. Het was hem overigens toegestaan hiervoor iemand als wachtpost aan te nemen, dit mede 'om alle overloop van volck ende confusie te schouwen.' Reeds in 1580 mocht wegens de toenemende dagelijkse overlast een knecht worden aangenomen.

²⁵⁹ Vergelijk: Thomassen, 'De lotgevallen van een ambtelijke duizendpoot'.

²⁶⁰ ARB, Audiëntie inv.nr. 809/21: brief Verreycken d.d. 15-06-1625.

²⁶¹ NA, NDR inv.nr. 8001, f. 261r-262r: d.d. 21-03-1580.

²⁶² Van Hooydonk, 'Middeleeuwse straten in Breda, 1250-1550. De Grote Markt', 103-106. Voor de stadsteerkamer van Bergen op Zoom, zie: *Sinte Geertruydsbronne* 3(1926) 39-43. In de tweede helft van de zestiende eeuw verdween ze daar eveneens als aparte instelling; hooggeplaatste gasten werden voortaan in particuliere herbergen onthaald of bij de gouverneur thuis.

²⁶³ NA, NDR inv.nr. 8001: vergelijk f. 261v en 262v.

Van der Biestraten bracht het nog wel tot tienraad maar na de reductie komen geen schepenen meer voor in de functie van conciërge.²⁶⁴ Dat wil echter niet zeggen dat het ambt minder van belang was geworden; eerder dat het profiel van de Bredase regenten in de loop van de zeventiende eeuw aan verandering c.q. opwaardering onderhevig was. Hiervoor pleit verder nog een opmerkelijke notariële verklaring in Bergen op Zoom uit 1651.²⁶⁵ Hierin doet de voormalige knecht van drossaard Cornelis van Aerssen verslag van een ontmoeting in herberg Het Swijnshoofd te Rotterdam tussen zijn meester en Mattheus van Houte. In maart 1650 probeerde Van Houte het conciërgeambt te bemachtigen: tot dan toe was hij gedurende vele jaren boswachter van het Ulvenhoutse bos geweest. In alle rangen binnen de domeinraad werd carrière gemaakt. Hiervoor vroeg hij bij de drossaard aanbevelingsbrieven van griffier Buysero en raadpensionaris Cats, voorwaar geen geringe gunst gezien de status van de betrokken personen.²⁶⁶ Na dit verzoek te hebben gedaan, bekende hij geld bij zich te hebben. Aangezien hij nog verder moest reizen voelde hij zich ongemakkelijk hiermee. De drost verklaarde zich vervolgens bereid het geld (driehonderd gulden) van hem over te nemen, dat later aan toonder zou worden terugbetaald ten huize Cats door diens klerk Havius. Een dergelijke ontlastende verklaring lijkt vooralsnog doorgestoken kaart: er werd simpelweg geld betaald voor het ambt van conciërge, en niet zonder succes getuige Van Houttes aanstelling.²⁶⁷ De politieke reformatie werd ondertussen tevens op ambtelijk niveau doorgevoerd tot in de rangen van 'cleyne officien' toe. Van Houtte werd door burgemeester Snellen in 1652 aangezegd een andere knecht te nemen, omdat zijn toenmalige katholiek was.²⁶⁸

De latere conciërge Joost Struijs was, gezien de achtergrond van het ambt, niet geheel toevallig koopman in wijnen.²⁶⁹ Struijs had zelf notabene om het ambt verzocht nadat hem ter ore was gekomen dat de magistraat niet goed werd bediend, 'midts de onbequaemheijt ... door sijnen hoogen ouderdom' door Van Houtte. Aanstellingen voor het leven, zoals bij ambten gebruikelijk was, zorgden in dat opzicht dus soms ook voor problemen. Advocaat van Zijne Hoogheid mr. Hendrik Vogelsank was in 1608 'mitz sijnen ouderdom ende impotentie' daarom voortijdig ontslagen.²⁷⁰ Struijs noemde zichzelf overigens gekwalificeerd omdat hij getrouwd was met een burgeres van Breda en gereformeerd was - dus niet zozeer vanwege zijn beroep.²⁷¹ Enige maanden later stelde zijn voorganger het ambt inderdaad ter beschikking. Na zijn dood werd Struijs opgevolgd door zijn zoon Jacobus.²⁷²

²⁶⁴ Ibidem, f. 176r: Jan Hendrick van Santen d.d. 23-10-1637; idem, f. 179r: Adriaan van Ruth d.d. 12-12-1643; idem, f. 183r-183v: Mattheus van Hout d.d. 02-05-1650; idem, f. 193r-193v: Joost Struijs d.d. 31-03-1673. Volgens het ambtboek van de domeinraad werd Adriaan sinds najaar 1647 bijgestaan door een assistent: Joos van Ruth, waarschijnlijk een zoon.

²⁶⁵ HCHM, ONA inv.nr. 75, akte 109: d.d. 12-07-1651; verklaring van Roelandt Schets.

²⁶⁶ Griffier Buysero zou zich in 1656 borg stellen voor Jan Thomassen van Groenewegen als nieuwe houder van het stadsbodeambt, zie: GAH, ONA inv.nr. 294, f. 104 d.d. 13-03-1656.

²⁶⁷ NA, NDR inv.nr. 8001, f. 183r-183v d.d. 02-05-1650. De knecht Van Houte had reeds in 1642 een huis gekocht van Johan van Aerssen, zie: SAB, ORA inv.nr. 532, f. 283v-284v d.d. 26-06-1642.

²⁶⁸ SAB, OSA inv.nr. 20: RM 1639-1652, f. 264 d.d. 17-06-1652.

²⁶⁹ Zie bijvoorbeeld: SAB, ONA inv.nr. 336, f. 146v-147 d.d. 16-02-1686.

²⁷⁰ NA, NDR inv.nr. 7970, f. 280r.

²⁷¹ NA, NDR inv.nr. 8001, f. 192r: niet gedateerd maar met apostille van 24 november 1672. Hij was getrouwd met Catherina Queborne.

²⁷² Ibidem, f. 194r d.d. 16-11-1701.

Postmeester

Uit het voorgaande is gebleken dat het ambtelijk apparaat in de zeventiende eeuw langzaam evolueerde. Dit geldt wellicht nergens zo sterk als voor het ambt van postmeester. Dit ambt kwam voort uit dat van de stadsbode, wier benoeming eveneens door de heer van Breda geschiedde.²⁷³ Elke stad beschikte wel over een of meer reizende bodes die als opdracht hadden brieven binnen en buiten de stad te bezorgen. In de informatiebureaucratie die vanaf de late Middeleeuwen aan het ontstaan was, waren bodes van toenemend belang. Breda kende twee ordinaris stadsbodes, die begin zeventiende eeuw enige tijd extra betaald kregen voor de vele reizen naar Den Haag.²⁷⁴ Zij verrichtten dus al deels bodewerk. Breda had rond deze tijd al vaste bodes op Den Haag, Amsterdam, Antwerpen maar ook naar het oosten. Na de reductie werd in 1644 een aparte bode aangesteld op Antwerpen en Brussel omdat één persoon niet beide kanten - noord en zuid - tegelijk kon bedienen en te meer 'om sijne hoocheijt t'adviseren van tgene bijden vijant passeert.' In 1653 volgde nog een aanstelling voor een bode op Diest, Scherpenheuvel en Zichem.²⁷⁵ De stad toont daarmee via de domeinraad toch een zekere doelgerichtheid in het blijven onderhouden van contacten met het zuiden. Verdere specialisatie volgde door een afname van de oorlogsintensiteit op het Europese continent sinds de tweede helft van de zeventiende eeuw gekoppeld aan een grotere toegankelijkheid van de wegen. Een opleving in de internationale politieke en financiële betrekkingen maakte de behoefte aan communicatie steeds groter. Het (inter)nationale postverkeer nam snel toe en werd op zijn beurt verbeterd door de inzet van speciale postwagens. Het onderhouden van de diverse diensten was aldus navenant belangrijk geworden maar ook lucratief wegens de afgifte van octrooien, waardoor men beschikte over een monopolie op een bepaalde route. Deze octrooien werden het domein van de nieuwe postmeesters. Port op brieven diende overigens te worden betaald door de geaddresseerde en was betrekkelijk duur. De eerste Bredase postmeester als zodanig, hoewel nog niet in naam, betrof Jan Lijfkoop. Begin 1646 werd hij provisioneel als 'stadtsdienaer' aangenomen, maar binnen twee jaar werd zijn traktement als stadsbode al verdubbeld naar fl. 160.-.²⁷⁶ Voor zover valt na te gaan was hij een 'selfmade man' uit het Luikse land begonnen als ruiter. In latere jaren wist hij alle bodeambten van de stad in zijn persoon te verenigen. Zijn organisatiekunst maakte van het ambt een winstgevende positie en van hemzelf een belangrijk man. Dit blijkt tevens uit het feit dat in 1667 de magistraat het recht van erfopvolging opmerkelijk genoeg verleende aan zijn echtgenote Dina Kalkberner. Haar familie had zijn oorsprong in het Duitse Aken. Ene Johannes Kalkberner was in de jaren zestig predikant van de lutherse gemeente te Breda.²⁷⁷ Tevens was er in deze jaren een familielid actief als factor in de stad; op het eind van de zeventiende eeuw was er ook een gelijknamig handelshuis in Amsterdam.²⁷⁸ De bediening door Lijfkoop verliep overigens niet altijd vlekkeloos en zijn onfortuinlijke dood in 1690 door verdrinking laat eveneens zien dat dit ambt niet zonder gevaren was.²⁷⁹

²⁷³ Van Bavel, *Geschiedkundig overzicht*, 7-31.

²⁷⁴ NA, NDR inv.nr. 8001, f. 128 e.v.

²⁷⁵ Ibidem, f. 142 e.v.

²⁷⁶ SAB, OSA inv.nr. 20: RM f. 138, d.d. 29-01-1646; idem, f. 198 d.d. 27-09-1648. Dit gebeurde omdat de stad niet langer twee bodes in dienst wilde houden. Deze maatregel - en daarmee het dubbele salaris van Lijfkoop - werd later teruggedraaid, zie: ibidem, inv.nr. 21: RM 1653-1662, f. 100 d.d. 03-08-1655.

²⁷⁷ SAB, ONA inv.nr. 198, f. 13v-14; f. 31-v.

²⁷⁸ SAB, ONA inv.nr. 199, f. 58v-59v; Hans Jacob Calckberner.

²⁷⁹ SAB, OSA inv.nr. 34: NM 1678-1683, f. 269 d.d. 11-04-1680; ibidem, f. 273 d.d. 18-05-1680.

Lijfkoop had in wezen eigenhandig het ambt van stadsbode uitgebouwd tot dat van postmeester en als wegbereider gediend. In 1679 gaf de magistraat aan Christoffel Tromer, secretaris van drossaard Bentinck en later ook rentmeester van Geertruidenberg, een acte van survivance voor de opvolging van Lijfkoop, wiens vrouw inmiddels was overleden.²⁸⁰ Elf jaar later, met de dood van Lijfkoop, werd een acte van survivance vergund aan Christoffels zoon, Johan. Tevens werd vanwege diens nog jeugdige leeftijd toestemming gegeven de functie (zolang) door een andere bekwame commies te laten bedienen.²⁸¹ In beide gevallen was overigens sprake van ratificatie door de heer van Breda en gold de aanstelling voor het leven.²⁸² Later in de achttiende eeuw zou tussen magistraat en domeinraad worden gesteggeld over wie nou eigenlijk het benoemingsrecht toekwam, al was dit een ongelijke strijd. In het laatste kwart van de zeventiende eeuw – het begin van bijna vijftig jaar onafgebroken oorlogvoering op het Europese continent – kwam het postmeestersambt voor het eerst zelfstandig tot zijn recht. Het bood lucratieve mogelijkheden en vormde een aantrekkelijke investering voor slimme en kapitaalkrachtige mensen. Spil in dit web vormde Simon de Brienne, voormalig page van Willem III en sinds 1676 postmeester van 's-Gravenhage op het Zuiden (dat wil zeggen met vrijwel alle belangrijke steden tot ver over de landsgrenzen heen) die hieraan een fortuin verdiende. In 1681 werd hij, samen met Christoffel Tromer, door de domeinraad gelijktijdig benoemd als postmeester te Prinsenland, Roosendaal, Niervaart, Steenberg en Willemstad.²⁸³ Hier was duidelijk sprake van een vooropgezet plan. Johan Frederik Tromer zou op zijn beurt in 1715 voor het eerst tot schepenen van Breda worden benoemd, voordat hij in 1721 zijn vader zou opvolgen als postmeester. Geen ambt onderging zo'n sterke evolutie: hoe zeer, blijkt wel uit het feit dat toen de stad in 1721 een lijst opstelde van de recognitie die ambthouders dienden te betalen de postmeester met tienduizend gulden bovenaan stond.²⁸⁴

Overig

De heer beschikte verder nog over tientallen ambten in Breda sterk wisselend van aard en inkomsten. In tegenstelling tot de bovenstaande ambten, gaven zij nauwelijks status: regenten of hun zonen komen in deze rangen niet voor, op één uitzondering na. Vlak na de reductie in 1637 werd een zoon van oud-schepenen Johan Brantschats benoemd tot het brugmeesterschap van de nieuwe brug.²⁸⁵ Zijn vader was waarschijnlijk toen al overleden, maar op naam van de familie kon nog een aanstelling worden geregeld. Ambten als die van portier, havenmeester en boomsluiter hadden desondanks evenzeer hun nut voor het reilen en zeilen van de stad en waren voor de houder minstens zo belangrijk. Twee ambten verdienen in dat opzicht nog enige aandacht.

²⁸⁰ NA, NDR inv.nr. 7995, f. 1r d.d. 06-07-1679.

²⁸¹ Ibidem, f. 2r-3r d.d. 11-05-1690. In de jaren negentig werden afspraken gemaakt met diverse lokale posthouders voor waarneming van het ambt.

²⁸² Na het overlijden van Jan Frederik Tromer werd door zijn weduwe gezegd dat het ambt 'Uwe Hoogheijd is competerende', zie: ibidem, f. 53r d.d. 12-11-1748. Dit werd eerder bepaald in 1745 toen de magistraat van plan was een akte van survivance af te geven voor de zoon van de graaf van Randwijck, Willem Carel Hendrick. Ook in Bergen op Zoom werd de benoeming van postmeester begin 18e eeuw inzet tussen markies en stadsbestuur, zie: *Sinte Geertruydsbronne* 5 (1927) 7; De Mooij, *Geloof kan Bergen verzetten*, 80 n.43.

²⁸³ Zie ambtboek Nassause Domeinraad, uitdraai aanwezig op studiezaal Nationaal Archief. Hierin wordt Christoffel Tromer overigens abusievelijk als Christoffel Fromer opgevoerd.

²⁸⁴ SAB, OSA inv.nr. 41: NM 1720-2, f. 182v d.d. 17-11-1721.

²⁸⁵ SAB, OSA inv.nr. 14: AM 1634-1662, f. 161 d.d. 28-12-1638; het betreft Lodewijk Brantschats.

De heer van Breda beschikte, evenals de stad, over een eigen advocaat. Deze functionaris diende te waken over eventuele processen die de heer van Breda aangingen en of in zijn naam werden gevoerd. Dit ambt werd dan ook door bijna allemaal (oud-)schepenen met een juridische achtergrond bekleed.²⁸⁶ Het ambt van advocaat van Zijne Hoogheid stelde op zich niet veel voor. Er was eerder sprake van een ereambt dan een dagtaakvervulling: het traktement bedroeg twaalf gulden en twaalf veertelen (viertel) rogge. Mr. Willem Stryp was daarom vanaf 1637 tevens aangesteld als rentmeester van het weeshuis tegen een traktement van tachtig gulden per jaar, echter onder voorwaarde dat de weesvaders in dat geval hun ambt gratis zouden bekleden. Bovendien moest Stryp afstand doen van het rentmeestersambt als een van de weesvaders die functie zonder betaling wilde overnemen.²⁸⁷ Ook Stryp combineerde dus weer meerdere functies; evenzeer had dit gevolgen voor de stedelijke administratie, in dit geval van het weeshuis. Het geringe gehalte van dergelijke ambten (dit mogelijk in tegenstelling tot hun status) blijkt tevens uit de aanstelling van mr. Cornelis Damisse in 1676. Vanaf dan is namelijk de lokale stadhouder tevens advocaat van Zijne Hoogheid, al bleven de functies ieder apart bestaan. Begin achttiende eeuw was alleen nog maar sprake van waarneming van het ambt uit het oogpunt van de jaarlijkse wedde.²⁸⁸

Dit was onder zijn voorganger Bernagie ontstaan die beide ambten vanaf 1660 combineerde, al was hij in 1645 reeds eerder aangesteld als prinselijk advocaat: zelfs de lokale stadhouder deed zagezegd aan functie-cumulatie. De reden hiervoor was echter prozaïscher: de combinatie van deze twee functies had vooral een praktisch-inhoudelijke reden, net als bij de drost en schout. De stadhouder monopoliseerde in toenemende mate de bestuurlijke contacten met Den Haag (inclusief de juridische), waar de Raad van Brabant zitting hield. Zo kon hij ook beter toezicht houden op de gevoerde processen en of hier zelfs mee dreigen, want de domeinraad probeerde de teugels van zijn bestuur strakker aan te trekken. Onder Damisse ontstond vervolgens een conflict met stadsadvocaat Sintaman, waardoor de stadhouder hem zelfs uitsloot van zijn taken.²⁸⁹ Sintaman zou jarenlang niets meer te doen krijgen en klaagde hier later bitter over.

Voor het toezicht op de bezittingen van de heer in de stad was nog een aparte controleur van de domeinen in dienst. Deze was vooral verantwoordelijk voor onderhoud (inkoop van bouwmaterialen) en uitvoering (toezicht) van reparaties aan de diverse bezittingen van de heer in de stad, in het bijzonder het kasteel.²⁹⁰ De controleur voor Breda was tegelijk tevens controleur van de domeinen te Oosterhout en Dongen, ter onderstreping van de eens hechte banden van deze vrijheid met de stad.²⁹¹ Voor het onderhoud aan de gebouwen van de baron werden bij tijd en wijle nog vele andere mensen in tijdelijke dienst aangesteld, zoals een landmeter, timmerman, metselaar, kunstschilder etc. Dit waren aparte, officiële aanstellingen (en

²⁸⁶ NA, NDR inv.nr. 7970, f. 280 e.v. Henrick Vogelsanck 'mitz sijnen ouderdom ende impotentie' ontslagen.

Arnoult van Sonst (com. 19-01-1608; eed 01-02-1608) (com. 27-02-1619; eed 28-02-1619); Willem Strijp (com. 17-02-1638); Gosuinus van Bernaige (com. 27-11-1645; eed 04-02-1646); Cornelis Damissen (com. 09-10-1676; eed 28-05-1677); dr. Johan van Goor (com. en eed 30-01-1688).

²⁸⁷ SAB, OSA inv.nr. 14: AM 1634-1662, f. 107v d.d. 08-01-1638. Dit geschiedde ook want van Stryp zijn als rentmeester slechts twee rekeningen bewaard. Voor de administratie van het weeshuis maakte men vervolgens in de zeventiende eeuw tot aan 1685 gebruik van de weesvaders en regenten als administrateurs in plaats van een aparte rentmeester, zie: SAB, Archief Burgerweeshuis inv.nr. 214 e.v.

²⁸⁸ NA, NDR inv.nr. 7970, f. 309 e.v.; 12 veertelen rogge en fl. 12.-.

²⁸⁹ SAB, ingekomen stukken stadsbestuur, inv.nr. 236 d.d. 25-09-1688.

²⁹⁰ NA, NDR inv.nr. 7971, f. 180r-182r: instructie d.d. 19-11-1601.

²⁹¹ NA, NDR inv.nr. 11879.

duś geen anonieme handwerkliden die per klus werden betaald).²⁹² Voor de residentiestad Breda werd allerwegen dus nog goed gezorgd. Het traktement van de controleur bedroeg oorspronkelijk zestig gulden, maar het ambt zou in aanzien groeien in de loop van de tijd.

Uit begin zeventiende eeuw zijn achtereenvolgens de namen van Cornelis Janssen van den Bremberch en Joost Hendriks bekend. Zij waren beiden ontvanger van de granen, het kleinste van de rentmeesterschappen. Hendriks haalt in een rekest aan dat de twee functies voorheen altijd gekoppeld waren geweest. Ten tijde van Filips Willem werd Cornelis Willeborts aangesteld, wiens aanstelling onder Maurits werd vernieuwd.²⁹³ Willeborts was begonnen als klerk en bediende van raadsheer Keeremans: in 1609 was hij als blijk van dank voor zijn goede diensten benoemd tot secretaris van Oosterhout.²⁹⁴ Willeborts vroeg later dit ambt door een substituut te mogen laten bekleden, aangezien hij graag in persoonlijke dienst van Keeremans wilde blijven. Willeborts' aanzien blijkt tevens uit de verdubbeling van zijn traktement als controleur van inmiddels honderdvijftig naar driehonderd gulden. Enkele jaren later werd dit nogmaals verhoogd naar vierhonderd gulden, plus honderd gulden bij speciale ordonnantie.²⁹⁵ Een en ander reflecteert mogelijk het groeiende belang van het kasteel van Breda voor de Oranjes tijdens en na het Bestand. Cornelis werd in 1647 als secretaris van Oosterhout opgevolgd door Jacques Willeborts.²⁹⁶ De familie Willeborts was verder vooral actief in het Markiezaat in hoge functies in markgrafelijke dienst.²⁹⁷

Na de reductie werd Laurens Dryfhout aangesteld als controleur.²⁹⁸ Deze had bijzondere expertise voor dit ambt: als (meester)steenhouwer verrichtte hij in de jaren veertig diverse werkzaamheden aan openbare gebouwen in de stad in de Hollands-classicistische stijl ter verfraaiing.²⁹⁹ Als zodanig genoot hij ook een aparte aanstelling namens de domeinraad sinds 1637 tegen een jaarlijks traktement van fl. 120.-. De controleur werd daarmee opzichter en uitvoerder tegelijk. De familie Dryfhout staat te boek als een Dordts steenhouwersgeslacht en lijkt zich min of meer te hebben gespecialiseerd in de aannemerij.³⁰⁰ Bartholomeus Dryfhout, een broer, was een aannemer-architect en bijvoorbeeld opzichter bij de bouw van Honselaarsdijk; Laurens verrichtte hiervoor in 1649 eveneens werkzaamheden.³⁰¹ Dat jaar werkte hij tevens in Den Haag en het jaar daarop assisteerde hij bij de bouw van het nieuwe kwartier aan de zuidzijde van het Binnenhof.³⁰² Uit de aanstelling van Dionys van Rucphen als controleur in 1661, reeds enige decennia griffier van het leenhof, blijkt wederom de neiging tot ambtenvergaring onder de bestuurlijke elite. In zijn geval stond de benoeming tevens gelijk aan een speciale beloning; in dit geval omdat hij 'ontrent de 30 jaar deselve domeinen heeft helpen bevorderen'.³⁰³

²⁹² Zie verder NA, NDR inv.nr. 7971.

²⁹³ Ibidem, f. 73r-74r d.d. 11-04-1620.

²⁹⁴ NA, NDR inv.nr. 11885, f. 2-v: niet gedateerd maar apostille d.d. 28-04-1609. Zijn substituut was Robrecht Hulshout.

²⁹⁵ NA, NDR inv.nr. 7971, f. 186r d.d. 07-02-1623.

²⁹⁶ NA, NDR inv.nr. 11885, f. 3-4 d.d. 24-07-1647. Willeborts werd vanwege de politieke reformatie in 1653 afgezet; zijn opvolger diende zeshonderd gulden per jaar aan hem uit te keren, zie: ibidem, f. 7 e.v.

²⁹⁷ De Mooij, *Geloof kan Bergen verzetten*, 303.

²⁹⁸ NA, NDR inv.nr. 7971, f. 409r-401v d.d. 06-11-1637.

²⁹⁹ Brekelmans, 'Aanzien en luister van de stad Breda', 160.

³⁰⁰ Meischke e.a., *Huizen in Nederland*, 137.

³⁰¹ Volgens het ambtboek van de domeinraad was Bartholomeus Dryfhout vanaf 1645 controleur van het Noordeinde.

³⁰² NA, NDR inv.nr. 995, f. 115-v d.d. 14-06-1653.

³⁰³ NA, NDR inv.nr. 7971, f. 76r-77r d.d. 28-08-1661.

Dit gold tevens voor de benoeming drie jaar later van stadhouder mr. Goswinus van Bernagie. Na zijn dood in 1676 volgde de benoeming van Laurens Boudins, de latere schepen, wiens weduwe hertrouwde met de daaropvolgende controleur Gosuin van Bernagie. De familie Bernagie hield zo langere tijd greep op het ambt. Later in de achttiende eeuw zou van hem - en tevens post ante van Dryfhout - worden gezegd dat zij niet als controleur waren aangesteld geweest, maar slechts als 'opziender van sheeren werken.'³⁰⁴ In 1733 heette het dat de controleur eigenlijk opzichter was 'van s'heeren werken, hujsen, gebouwen, landerijen, bossen, heijden, en vroenten.'³⁰⁵ Inmiddels waren de inkomsten uit het ambt opgelopen naar fl. 850.-.

Een en ander vormde de opmaat tot de creatie in 1765 van de functie van opzichter der gebouwen. Een dergelijke strijd omtrent iemands juiste titulatuur toont reeds dat statusonderscheid ook tussen ambtenaren onderling een gevoelige kwestie was. Gosuin van Bernagie probeerde dan ook herhaaldelijk verwoed aan te tonen welke verdiensten hij allemaal wel niet voor het domein had gepleegd waaruit blijkt dat hij zijn nieuwe functiebenaming in wezen als een degradatie beschouwde.

Conclusie

De Bredase regenten vormen geen klassiek patriciaat in de zin van de besten en de rijksten van de stad.³⁰⁶ De bijzondere achtergrond als heerlijke stad, gekoppeld aan haar ligging in Staats-Brabant, zorgde voor een sterk bestuurlijke inslag onder de elite: ambten waren overwegend hun middel van bestaan. Tegelijkertijd bevorderde dit sterk de instroom van buitenstaanders, aangezien de ambtsbegeving veelal buiten de stad om werd gepleegd. Deze ambten verschaften de zogenaamde importregenten, mede vanwege hun superieure sociale status, tevens gemakkelijker toegang tot de magistraatsrangen. Hierdoor werd men van ambtenaar tot ambtsdrager. Het primaire belang lag desalniettemin bij het eerste getuige de veelvuldige dynastievorming, speciaal onder de heerlijke ambten. Ook de weinige regentenfamilies uit Breda bleken deze nodig te hebben ter behoud van hun maatschappelijke positie.

De ontwikkeling van een regentendom binnen het stedelijk patriciaat werd, vanwege de politieke instabiliteit die resulteerde in een religieuze divisie onder de burgerij, vanaf de tweede helft van de zestiende eeuw structureel ondermijnd. Dit kwam mede omdat de schepenen niet zozeer een getrouwde afspiegeling van de burgerij waren, als wel een bestuurlijk instrument van de heer van Breda. Dientengevolge waren de regenten als sociale groep diffuus: een amalgaam van buitenstaanders (adel en hoge ambtenaren), burgerlijk patriciaat (kooplieden) en brede burgerij (middenstanders). Regent-zijn in Breda was voor menig een dan ook geen logisch gevolg van een interne bestuurlijke carrière, maar hoogstens een tussenfase in het leven van beroepsbestuurders - al dan niet afkomstig uit de stad - of van lokale neringdoenden. Dit bleef ook na 1637 het geval. Regenten ontgroeiden zodoende maar moeizaam hun rol van louter politieke elite.

De sterk bestuurlijke inslag onder de regenten in de generaliteitslanden maakte hen in de eerste plaats functionarissen: de politieke elite ter plaatse was in feite een afgeleide hiervan. Bovendien hadden zij een bestuurlijke elite boven zich te dulden namens de (lands)heer. Daarbij ging het minder om de inhoud van de functie (die-

³⁰⁴ Ibidem, f. 251r-253v.

³⁰⁵ Ibidem, f. 251r.

³⁰⁶ Vergelijk: Van Deursen, *De last van veel geluk*, 144-146.

nend of uitvoerend), als wel de status en het inkomen die het de functionaris verschaftte. De rol van patronage bij verwerving was bovendien te groot om te zeggen dat bureaucratische expertise er werkelijk toe deed; van grootschalige fraude als consequentie daarvan, kan daarentegen ook weer niet worden gesproken. De bureaucratie vorderde ondertussen gestaag: taken veranderden, met als belangrijkste gevolg groeiende competentiegeschillen, en er kwamen meer functionarissen bij. Van professionalisering was in zoverre sprake dat het feitelijke werk vaak door geoefende substituten of assistenten werd verricht, die daarom vaak als opvolger werden benoemd. Dit verschaftte de functionaris op zijn beurt tijd en ruimte om zich tussendoor aan de politiek te wijden.

.

Tussen Oranje en Spanje